

Branko Tošović (Grac)

Andrićev život i njegovo stvaralaštvo u periodu od 1925. do 1941. godine

U radu je dat pregled najvažnijih događaja u životu i književnoj, publicističkoj i epistolarnoj djelatnosti Iva Andrića. Kao izvori poslužili su arhivski dokumenti, Andrićeva prepiska i najvažnije publikacije o piščevom životu i stvaralaštvu u ovome razdoblju. U analizi je učinjen pokušaj da se hronološki (po godinama) rekunstruišu navedene aktivnosti.

0. U godini koja je došla poslije gračkog perioda – **1925.** Andrić je vrlo produktivan. Vremenski najteži i frustracije vezane za izradu i odbranu doktorske disertacije su prošli pa se mogao posvetiti pisanju: u tih dvanaest mjeseci objavio je sedam tekstova, od čega dvije pripovijetke (MOST NA ŽEPI, SAN BEGA KARČIĆA) i pet publicističkih radova – dva posvećena fašizmu u Italiji (KRIZA FAŠIZMA – KRIZA ITALIJE, STANJE U ITALJI), jedan o političkoj situaciji u Bugarskoj (DOGAĐAJI U BUGARSKOJ), problemu umjetničkoj stvaranja (RAZGOVOR SA GOJOM) i o pjesniku koga je Andrić izuzetno cijenio – Petru Petroviću Njegošu (NJEGOŠ U ITALJI).

Ivo Andrić
u Beogradu 1925.

Te godine dolaze i prva značajnija priznanja za književno stvaralaštvo: 23. februara 1925. Srpska kraljevska akademija nagrađuje ga za PRIPOVETKE sa 5.500 dinara iz fonda Ljube Mihailović.¹ Andrić se okušava i na drugom polju – objavljuje prevod sa njemačkog Kelerove LEGENDU O MALOJ IGRAČICI² u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (Keler 1925).

U to vrijeme pisac živi i radi u Beogradu, stanujući u hotelu.³ Kada je došao u prijestonicu, imao je dosta intenzivan društveni život, ali je osjetio da se to negativno odražava na stvaralaštvo pa je ritam usporio. Ipak vrijeme mu je prolazilo užurbano.

Vi znate, otprilike, kakav je život u Beogradu, vječita trka i hitnja; sve ono što se u drugim mjestima obavi lako i kratko ovde je, još uvijek, teško i zamršeno. Isprva sam išao dosta po društvima, sad sam i to prestao, jer mi oduzima mnogo vremena a daje

¹ O tome saznajemo i iz pisma Zdenki Marković 2. aprila 1925.

² Gottfried Keller (1819–1890) autor je SEDAM LEGENDI [Sieben Legenden], među kojima je i DAS TANZLEGENDCHEIN (1878).

³ Što se vidi iz pisma Zdenki Marković 10. maja 1925.

malo ili ništa. Pa pored svega toga jedva čovjek stigne „da se prekrsti“ (pismo Zdenki Marković 2. aprila 1925).⁴

Te godine Ivo Andrić postaje član „slobodne Zidarske lože“ (masona). Ovo potvrđuje upitnik koji je Andrić popunio 22. marta 1942. u Beogradu na zahtjev Izvanrednog komesarijata za personalne poslove pri Predsjedništvu vlade generala Milana Nedića. Andrić je taj dokument predao 27. marta 1942. U njemu priznaje da je bio član masona:

Kad mi je ponuđeno da stupim u slob. Zidarsku ložu, bio sam mlad čovek koga nisu privlačili ni društvene zabave ni partijsko-političku život. I vrlo sam rado prihvatio priliku da se nađem u društvu ozbiljnih i dobronamernih ljudi, gde bih mogao, možda, i koristiti zemlji i društvu i usavršavati se i podići lično (Masonski dosije 2005).

Andrić dodaje da se ne sjeća matičnog broja pod kojim je bio uveden. Ulazak u tu organizaciju opisuje na sljedeći način:

Nekako prvih meseci 1925 god. primljen sam u ložu Preporodaj 2,⁵ koja je u to vreme radila samotalno i odvojeno od Velike Lože Jugoslavije. Tek jedno pola godine docnije loža je regulisala svoj odnos sa Vel. ložom i ušla u njen sastav. Ja sam u članstvu lože ostao otprilike godinu i po dana. U letu 1926 god. prestao sam da dolazim na sastanke a u jesen iste godine premešten sam u inostranstvo i napustio Beograd. I od tada pa do danas nisam nikad više ni usmeno, ni pismeno, ni posredno, imao veze sa ložom čiji sam član do tada bio ni sa ma kojom drugom (Masonski dosije 2005: 17).

Dalje slijedi objašnjenje kako je napustio ložu.

Kao što to često u društvima biva, ja sam automatski prestao da budem član, već time što se nisam za godinu dana javio loži, ni učestvovao u radu ni platio članarinu. Tako sam smatrao sam. A znam da me je i moja loža brisala iz članstva. Jer, ja sam i dolazio u Beograd na odsustvo u vremenu 1927–1933 g. i zatim proveo šest godina stalno u Beogradu (1933–1939 g.), ali nikad niko od članova lože nije me ni pozvao na rad niti me tretirao kao člana. Moje članstvo je dakle ugašeno pre

⁴ Pisma su uzeta iz Andrićevog Gralis-Korpusa, u koji su uneseni iz publikacija Jandrić 1982, Karaulac 2000, Andrićeva pisma Jovanoviću i Gaćinoviću 1992, Andrićeva pisma Markoviću 1999, Slučaj EX PONTO 2008, Pisma Vojnovića Andriću 2000, Pisma Crnjanskog Andriću 2000. Većina elistola nastala je 1926 (22) i 1927 (20). Narednih godina prepiska naglo slabi pa iz 1925. dolazi svega sedam tekstova, nešto manje (pet) iz 1933, 1938 i 1939, a četiri iz 1932. Godine 1928, 1931. i 1940. predstavljene su sa tri pisma. Dva su napisana 1935 i 1937. Samo je jedno iz 1929, 1936. i 1941, dok nemamo nijedno iz 1934. Dvije epistole su na francuskom, ali se u analizi koriste srpski prevodi (1838).

⁵ O toj organizaciji piše Nenad Petrović: „Loža ‘Preporodaj’ (ili ‘Preporod’) spadala je u red mladih loža nastalih u Beogradu. O datumu njenog nastanka vlada nesaglasnost – 1922. ili 1925. godina. Osnovana je zaslugom Vojislava Kujundžića (prvog propagatora kremacije u Srba). Krajem 1931. imala je dvadeset jednog člana. Ukinuta je 1937“ (Masonski dosije 2005: 25).

petnaest godina; ono je trajalo kratko, i ja nisam imao prilike ni da obnašam neke časti i zauzimam položaje u loži ni da stečem neka veća iskustva.

Posle istrošene godine dobio sam stepen majstora i na njemu ostao do napuštalja lože (Masonski dosije 2005: 18).

Andrić navodi da se sjednice održavane jedanput mjesečno, ali ih on nije redovno posjećivao. Dodaje da je održao jedno predavanje o kulturnoj istoriji Bosne pod Turcima (vjerovatno je korišćen materijal iz svježe odbranjene doktorske disertacije u Gracu). Andrić ističe da nije došao u priliku da se posluži nekim masonskim znakom, jer dok je bio u svojoj loži u Beogradu, to mu nije trebalo, a kad ju je napustio, nije mogao upotrebljavati njihovu simboliku (Masonski dosije 2005: 19). Za ljude koji su ga uveli u ložu i koje je u njoj upoznao kaže da su bili nacionalisti, da su se zalagali za državno jedinstvo, građansku slogu i vjersku toleranciju. Takođe navodi da je loža prikupljala članarinu, a takođe priloge za sirotinju. Na pitanje u kom je činovničkom statusu bio kada je stupio u ložu Andrić odgovara: *Stupio sam kao sekretar Min. inostranih poslova i kao sekretar i napustio ložu* (Masonski dosije 2005: 19). U vezi sa materijalnom situacijom Andrić ističe:

Za sada sam obezbeđen, jer živim od lične uštedevine. U Višegradu imam kuću od koje sam ranije primao oko 300.-din. kirije mesečno., Od kako je Višegrad pao pod Hrvatsku, kuća mi je zaplenjena i ne primam ništa (Masonski dosije 2005: 20).

Na kraju ukazuje na to da je njegovo članstvo u loži trajalo kratko, da nije imao neki viši stepen i da nije vršio bilo kakvu funkciju.⁶ Vjerovatno je ovo

⁶ Andrićevo tumačenje kritički ocjenjuje Nenad Petrović: „Ključna tačka u Andrićevom pismenom iskazu je da je usled svoje neaktivnosti ‘spontano’ prestao biti član slobodnih zidara. Tako nešto malo je verovatno – protivilo bi se strogim masonskim načelima. Pokazali smo da je bivši diplomata ovde zaobišao istinu. Ono što dodatno stvara zamršenost jeste indicija da je posle izlaska (ili isključenja) iz lože ‘Preporod’ Andrić ušao u ložu ‘Dositej Obradović’ takođe u Beogradu. O tome svedoči ‘Spisak masona aktivnih činovnika i penzionera’ nastao neodređenog datuma za vreme okupacije gde se pod brojem sedam navode podaci: Andrić Ivo, poslanik u Berlinu u penziji, lože D. Obradović i Preporodaj, adresa stana Prizrenska 9/II’. Iz ovoga se može zaključiti kako je vlastima bilo poznato da je prešao iz jedne u drugu ložu a titulisanje sa ‘poslanik u penziji’ upućivalo bi na to da Andrić iako je UREDBOM podlegao gubitku svih stečenih prava ipak (nečijom voljom) nije izgubio svoje prinadležnosti (penziju). Da li smo u pravu kada ovako rezonujemo o tome neka sude druga istraživanja“ (Masonski dosije 2005: 28). Slijedi i ovaj zaključak: „Ivo Andrić je kao i ostali članovi mističnog bratstva ostao veran zakletvi. ‘Otkrio’ je samo ono što se moglo saznati iz literature o slobodnim zidarima a što su oni sami strogo dozirano puštali u javnost. O bitnim stvarima posvećenik u tajne, ukoliko je Andrić to zaista bio ‘profanima’ nikada ne sme govoriti. To je zakon ćutanja i solidarnosti među ‘braćom’ od kojeg ni potonji dobitnik Nobelove nagrade nije hteo odstupiti. Začudo, međutim, činjenica da se ni vlasti iako deklarisanе kao antimasonske nisu baš preterano trudile da iz njih izvuku priznanja“ (Masonski dosije 2005: 29).

objašnjenje bilo uvjerljivo, o čemu govori i to što poslije toga nisu prema njemu preduzimane nikakve represivne mjere. Ovo treba imati na umu u kontekstu činjenice da je samo u noći između 4. i 5. novembra 1941. uhapšeno u Beogradu oko 200 vidjenih građana, među njima i 60 pripadnika masonskih loža (Masonski dosije 2005: 21).

U novembru 1927. Ivo Andrić odlazi u Carigrad, a na povratku, 28. novembra, razgleda Atinu.⁷ Te godine piscu naviru sjećanja na Poljsku. I nakon više od deset godina provedenih u njoj (1914) Andrić nije mogao da zaboravi ovu zemlju pa u Beogradu ovako razmišlja: *Kad god dođe proljeće, ja mislim na Poljsku [...]* (pismo Zdenki Marković 2. aprila 1925). Stoga je bio vrlo radoznao kako će njegova proza izgledati kada je bude čitao na poljskom (upravo je u to vrijeme Marja Znatowicz-Szczepańska radila na prevodu njegovih pripovijedaka).⁸

U ovoj plodnoj stvaralačkoj godini Andrića će zadesiti težak gubitak: 15. decembra umire u Sarajevu majka Katarina – Kata (1872–1925). Sahranjena je na koševskom groblju nedaleko od mjesta gdje su pokopani umladobosanci Gavriilo Princip, Danilo Ilić, Bogdan Žerajić, Trifko Grabež, Nedeljko Čabrinović, Veljko Čubrilović, Mihajlo-Miško Jovanović, Neđo Kerović, Mitar Kerović, Jakov Milović, Marko Perin (vječno počivalište „vidovdanskim

herojima“ podigla je Srpskopравoslavna crkvena opština 1939).

Počivalište mladobosanaca u Sarajevu

Početkom 1926. Andrić se često susretao sa Ivom Vojnovićem, koji je u Beogradu duže boravio i sa kojim je u mnogo čemu nalazio zajednički jezik i opšte teme. Između ostalog oba su duboko preživljavala gubitak majke:

1. Godine 1926. Ivo Andrić štampa šest radova, od toga četiri pripovijetke: ČUDO U OLOVU, MARU MILOSNICA, PAKAO i PRVI DAN U RADOSNOM GRADU (ili PISMO NAŠEG PRIJATELJA IZ ITALIJE) i dva publicistička teksta: LEGENDU O SV. FRANCISKU IZ ASIZIJA, U ULICI DANILA ILIĆA.

⁷ On piše Zdenki Marković 28. novembra 1925: *Na povratku iz Carigrada, razgledajući Atinu, sjeća Vas se i pozdravlja srdačno Ivo Andrić.*

⁸ Što je nešto kasnije objavljeno u knjizi: Andrić, Ivo. NOWELE (z portretom autora i predmową o autorze prof. dr. N. Mirkovića), przełożyła Marja Znatowicz-Szczepańska, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“, Warszawa 1937, 139. [Biblioteka Jugosłowiańska pod redakcją prof. Juljusza Benešića, tom X]

Ovde je bio duže vremena Ivo Vojnović, sad je otišao u Dubrovnik. S njim sam nekako najvolio da razgovaram, zato što je i njemu umrla majka i što je se on tako živo i neprestano sjeća (pismo Zdenki Marković 24. februara 1926).

Vojnović je ovako tješio Andrića:

Ivo moj! Tražio te moj telegram po Sarajevu (bio je bez adrese, a mislio sam da će tvoj bol biti u svačijoj duši!) pa mi ga vratiše! – Sada pak na pragu bez kuće tvoje, neka te riječ čovjeka, koji je prošlo sav taj užas, primi i utješi s jedinom utjehom koja nam ostaje: – da nema utjehe! – A zašto? – jer utjeha je zaborav. – Moli Boga za to, sinko, da ti Majka bude živa u tebi dokle ti živiš – a to je: vječno! Grli te tvoj Ivo (pismo Iva Vojnovića iz Beograda 21. decembra 1925).

U ljeto te godine Andrić obilazi franjevačke manastire u **okolini Jajca**, zajedno sa Tugomirom Alaupovićem (do Oštrelja). Putovanje od Oštrelja je ovako teklo:

Od Oštrelja do Jajca sam putovao odlično. Bilo je malo kiše ali je bilo i sunca i vedrine. Put je fantastičan. U Jajcu su me dočekali Nika i Mića. Morao sam ostati dva dana. Pregledao sam manastir i arhivu, dugo razgovarao sa fra Jozom koji je htio da me upiše u orlove. Ovde je neprestano kiša, i ja nisam baš najbolje sa zdravljem. Ipak sam juče uzinad svemu, bio na jednom teferiću i jeo pečenu janjetinu sa bijelim lukom i višegradskom rakijom. Bilo je i Vaših đaka na tom teferiću; svi smo Vas se po dobru sjetili i ispiili po fildžan u Vaše zdravlje. Danas govorim u basu (pismo Tugomiru Alaupovića sredinom juna 1926. iz Višegrada).

Ovaj se opis završava neobično – informacijom naslovljenom *Nešto za Vas*:

U kronici fra Ante Kneževića, u Jajcu, ima jedno mjesto gdje opisuje onog fra Ladana kako se junački borio sa fratrma Fojničanima i s provincijalom, na jednoj godišnjoj skupštini. „... baš se je hrvo, i bilo je do jebimajke; svima jim je mater skrho“,

što je praćeno bezglagolskom uzvičnom rećenicom:

Ama ujaci!

I u pismu Veri Stojić 7. jula 1926. iz Višegrada spominje se ugodno putovanje po srednjoj Bosni:

Draga gđo Vera, hitam da vam se javim, dok ste još u Beogradu. Dobro sam i zdravo putovao kroz lepe krajeve koje do sad nisam vidio. Ovde se odmaram, i ne mogu još ništa da počnem da radim.

Nešto kasnije (5. avgusta 1926) Andrić će napisati Alaupoviću iz Trsta⁹: *Još uvijek se sjećam krasnih krajeva sa našeg putovanja. Slično će ponoviti i u pismu od 21. avgusta, kada govori o prekrasnom zajedničkom putovanju do Oštrelja.*

U jednom pismu tješi Zdenku Marković zbog stanja u zagrebaćkom javnom životu, koji ju je mućio:

⁹ U Trst je Andrić došao poslom na nekoliko dana, što se vidi iz pisma Milutinu Popoviću 3. avgusta 1926.

Znam i vjerujem Vam da se ne osećate dobro u tom zagrebačkom „javnom“ životu. Svuda je zlo. Ali podnosilo se i gore, pa valja snositi (pismo Zdenki Marković 20. oktobra 1926).

Veri Stojić se javlja iz Ljubljane 15. maja 1926: *Dobro sam i zdravo putovao kroz lepe krajeve koje do sad nisam vidio.*

Tokom jula 1926. Andrić boravi u Višegradu, odmara se i nema velike volje za rad.

Ovde se odmaram, i ne mogu još ništa da počnem da radim. Nadam se da ću kroz koji dan biti bolje (pismo Veri Stojić iz Ljubljane 15. maja 1926).

Zato dosta šeta i, što je interesantno, jaše:

I ovde su dani sunčani, ali ne znam dokle. Jašem i šetam dosta (pismo Veri Stojić iz Višegrada 20. juna 1926).

Andrić je namjeravao da na splavu ode Drinom do Koviljače, gdje se nalazila Vera Stojić.

Nema mnogo izgleda da ću moći Drinom, na splavu, u Koviljaču. Za sada bar, nema ni automobila nekog koji bi me doveo do Zvornika. Svi su izgledi da ću se odavde vratiti vozom, preko Stalaća, u Beograd. Ako bi se međutim ipak pružila ovde neka prilika sa automobilom, ja bih u četvrtak 22. o. m. krenuo za Zvornik. A ako ništa od toga ne bude – po svoj prilici neće ni biti – ostaću ovde do nedelje 25. o. m., tako da ću u ponedjeljak u jutro 26. o. m. biti u Beogradu (pismo Veri Stojić iz Ljubljane 17. juna 1926).

Nešto kasnije (20. juna) još jednom potvrđuje nemogućnost planiranog puta:

Nadam se da ste primili moje pismo u kom vam javlam da nema izgleda da ću moći doći u Koviljaču. Žalim što je tako, ali se nadam da ćemo se već u ponedjeljak 26. o. m. videti u Beogradu. Radovao bih se tome, ali ako vam je prijatno u Koviljači, ostanite dok god možete. Ako ipak budete u ponedjeljak u Beogradu, biće mi drago, i potražiću vas telefonom i predveće kod kuće (pismo Veri Stojić iz Višegrada 20. juna 1926).

Toga juna bile su velike poplave oko Višegrada, o čemu su i novine izvještavale, međutim pisac ublažava preuveličavanja:

Ovde nisu bile tako strašne poplave kao što u novinama piše. Bilo je dosta štete po selima (pismo Veri Stojić iz Ljubljane 17. juna 1926).

U to vrijeme Andrić razmišlja o pitanju sreće i oblikuje misao u odnosu na one koji se smatraju nesrećnim: *Možda smo mnogo nesrećniji mi koji se brojimo srećni i pametni* (pismo Veri Stojić iz Ljubljane 17. juna 1926).

Početkom avgusta 1926. Andrić se nalazi u **Trstu**, kako kaže, *u komisiji*:

Dragi Tugomire, evo me u komisiji u Trstu. [...] Ostajem ovde 10–15 dana (pismo Tugomiru Alaupoviću iz Trsta 5. avgusta 1926).

Tu boravi više od dvije nedjelje, ima dosta posla. U početku je vrijeme bilo loše pa se manje sunča, zato uveče šeta, sluša muziku:

Evo sam nedelju dana ovde još se nisam kupao u moru. Ne valja vreme ništa. Po ceo dan radimo u Konzulatu, a uveče šetam ili sedim pred kavanom i slušam muziku. I ovako će, verovatno, još desetak dana da potraje (pismo Veri Stojić 8. avgusta 1926).

Nesto kasnije vrijeme se popravilo.

Ovde sam već petnaestak dana u komisiji; ostaću još petnaestak dana. Imam dosta posla i glavobolje. Ipak uhvatim sat dva za sunčanje i po koji kraći izlet (pismo Tugomiru Alaupoviću 21. avgusta 1926).

Andrić nije očekivao da će se toliko dugo zadržati u tome gradu.

Moj se posao otegnuo preko očekivanja. Po ceo dan sam u nekim ciframa i objašnjavanjima, a u veče čitam sve ono što sam u ove tri godine propustio u Italiji. Vreme se znatno popravilo pa se oko podneva sunčamo po sat-dva. U nedelju sam bio u Grado. Neobično mi se svidilo (pismo Veri Stojić 18. avgusta 1926).

Vjerovatno opterećen poslom zaboravlja na rođendan Vere Stojić pa joj se izvinjava:

Nisam znao za vaš rođendan, pa vam ga čestitam naknadno, sa mnogo dobrih želja. Vaše teške misli o rođendanu, znam nisu lake ni prijatne, ali verujte da njih ne možemo izbeći ni svi mi ostali smrtni i grešni ljudi (pismo Veri Stojić 18. avgusta 1926).

Slijedi misao o tome kako se treba nositi sa životnim nevoljama:

Mi ne možemo izbeći patnje, možemo samo bar donekle da podesimo način kako da ih podnosimo

Krajem oktobra 1926. podiže spomenik majci, na kojoj je napisao ove riječi:

**Svojoj dobroj majci
njezin Ivan**

Vrlo često razmišlja o njoj:

Ovih dana sam mnogo mislio o pok. mami, jer joj upravo sada podižemo spomenik. Moja tetka je zdravo i, koliko se može, dobro (pismo Zdenki Marković 20. oktobra 1926).

U to vrijeme piše Milutinu Popoviću, koji se odmarao, u *mirnom Višegradu* (kako Andrić sa dozom „bijeje“ zavisti¹⁰ piše).

Dragi Milutine, ovde sam došao poslom na nekoliko dana (pismo Milutinu Popoviću 3. avgusta 1926).

Sve do ujesen Andrić živi i radi u Beogradu. Već je osjećao zamor jer su ga radne obaveze i kontakti iscrpljivali, tačnije (kako kaže) *potpuno apsorbovali*.

¹⁰ Taj izraz koristimo u značenju 'tako mi je drago za onoga koji je doživio nešto lijepo, dobro i što bih želio da i meni bude', odnosno kada se zavidi bez zadnjih misli nekome i misli 'baš mu je lijepo, da je i meni tako'. Nasuprot njoj je *crna zavist* 'čista zloba'.

Ja sam inače ono što se kaže, „zdravo i dobro“. Ali malo je dobra u svemu tome. Dobro je možda samo to što dani ovde prolaze u nekoj hitnji i huci koja čovjeka potpuno apsorbuje (pismo Zdenki Marković 24. februara 1925).

Iste godine (18. februara) Andrić je izabran za dopisnog člana SANU, a 19. oktobra predsjednik Republike Poljske odlikuje ga Ordenom oficira obnovljene Poljske.

Andrić je 24. oktobra 1926. postavljen za vicekonzula Generalnog konzulata Kraljevine Jugoslavije u Marselu. U ovome gradu provešće vrijeme od 10. novembra 1926. do 3. januara 1928.

Njegov odlazak u Marsej bio je za neke, kao Miloša Crnjanskog (sa kojim je vodio prepisku), potpuno iznenađenje.

Dragi Ivo, Vi ste otišli kao pravi budist. Niko i ne zna kad, ni kuda. Sad čujemo a Vi pišete da ste u Marseju. Može biti. Meni je bilo vrlo žao, što se nismo izrazgovarali pred Vaš polazak. Mnogo čega bi se moglo od Vas naučiti. Vi ste mudrac.

No izgleda mi da Vam u poslednje doba dodijaše ljudi, pa i prijatelji, te o čemu onda da Vam pišem. Vi ste uspeli. Vaš život će prolaziti u tuđini. Ima li čega lepšega?

U Beogradu ničeg novog. Svaki put kad vidim g.đicu L.ević pomislim: Bog neka bi mu dao da se vode ogrijao! [...] Inače u Beogradu sve po starom, samo ja teram vetar kapom. Katkad odlazim u Zagreb. Tamo uvek mislim na Vas. Koncerti onde su sad bez Vas. Svet Vas polako zaboravlja, što Vam neće biti ne milo!

Mislim da je okolina Marseja lepa i da ćete tamo moći pisati.

Uostalom odatle će te često moći u Pariz. (Čak i u Monte Karlo, gde ćete sretati Beograđane.) Pošto više nemate majke, a imate u daljini Bosnu, ja mislim da ste sazreli da tek sad otpočnete život i zavidim Vam na prevelikoj slobodi koju sad imate i koju Vam nadam se niko više ne može oduzeti.

Mi smo ovde tako bedni, da više ne vredi o tome ni govoriti. U svemu. Ne znam uopšte šta nas čeka. (pismo Crnjanskog iz Beograda 27. decembra 1926).

Andrić naziva Marsej *varoši*, što čini i u odnosu na druga veća mjesta (Berlin, Pariz i dr.). Iz prepiske se vidi da mu se grad nije svidio pa u jednoj epistoli za njega kaže da je to *Palanka* (pismo pismo Veri Stojić 23. decembra 1926).

Varoš u kojoj mi je suđeno da živim velika je i zanimljiva ali hladna, račundžiska i prostačka. Ima more, a to mnogo znači (pismo Tugomiru Alaupoviću krajem novembra 1926). ♦ [...] u ovoj trgovačkoj varoši koja je nečista a nije pitoreskna (pismo Veri Stojić 10. februara 1927). ♦ To me malo osvežilo i odmorilo od ovog bučnog i nelijepog Marseilla (pismo Zdenki Marković 20. aprila 1927).

Posebno mu se nije odgovarao hladan vjetar:

Draga gđo. Vera Samo, duva neprestano neki hladan vetar, mora da je iz nekih dalekih zemalja gde vlada velika čamotinja (pismo Veri Stojić 4. decembra 1926).

Sredinom novembra 1926. još uvijek traži stan:

Sve do sada sam tražio stan. Sad sam se nekako smjestio, pa sam koliko toliko miran (pismo Tugomiru Alaupoviću krajem novembra 1926).

Uskoro nalazi rješenje:

Do juče sam bio u hotelu i mučio se tražeći stan po Marselju. Nije to ni ovde laka stvar. Sad sam se konačno, juče, uselio. Lepo je i čisto, što je ovde retko, ali bestraga skupo (pismo Veri Stojić 22. novembra 1926).

Pisac je u to vrijeme prilično preokupiran stambenim problemom (što se vidi i iz jedne rečenice navedenog pisma: *Pišem vam, kako vidite, samo o stanovima, jer ni o čem pametnijem nisam stigao da mislim*). Stoga rijetko odgovara onima iz zemlje, na šta se posebno Vera Stojić žalila. Andrić se pravdao dosta uopšteno:

Vi izvesno mislite već kako sam zaboravio stare prijatelje ili kako neću da Vam pišem. A nije ni jedno ni drugo (pismo Veri Stojić 4. decembra 1926).

To će se ponoviti i naredne godine (Andrić, recimo, 26. januara 1927. ističe da nije Veru Stojić zaboravio niti da je lijen na pisanju, već je *kriva pošta i moje nedaće* – pismo iz Marseja 26. januara 1927).¹¹ Andrić govori o jednoj nezgodnoj strani prepiske – kašnjenju pošte (*Vi ste verovatno već i zaboravili da ste mi pisali o njemu, a ja tek sada stižem sa ovim razmatranjima.*) i dodaje:

Šta ćete, to je nezgodna strana korespondencije. Nama bi trebao odgovor na pismo u času kada ga pišemo (pismo Veri Stojić 4. decembra 1926).

¹¹ Istu stvar nalazimo u prepisci sa Zdenkom Marković, koja se, kao i Vera Stojić, žalila na Andrićevo ćutanje: *Draga gospodice, Mnogo i prijatno me iznenadilo Vaše pismo. Pre svega, hvala vam na iskrenim čestitkama i dobrim željama koje Vam od srca uzvraćam. – Zaista, nisam se odavno javljao nikome od mojih prijatelja. Ali to nije nipošto dokaz da sam ih zanemario* (Ženeva, 14 oktobra 1930). ♦ *Draga gospodice, neki dan sam primio Vaše pozdrave iz Zagreba. Imate pravo kad se čudite što Vam tako odavno ne pišem, ali niste u pravu kad mislite da sam Vas zaboravio. Molim Vas da mi ne uzmete za zlo moje dugo ćutanje i da mi verujete kad Vam kažem, da se često, i uvek naj-lepše, sećam Vas, vaše kuće, i vremena koje sam u Zagrebu proveo* (pismo iz Ženeve 6 aprila 1932). Slična nota postoji i u pismima Miloša Crnjanskog: *Dragi Prijatelju, izgleda da sentimentalne stvari, ili putovanja utiču na Vas toliko da ućutite. Nadam se da će te mi, u ovo zimsko doba više pisati* (pismo Miloša Crnjanskog iz Beograda 18. novembra 1927). ♦ *Dragi Ivo, zaista ne znam šta Vam je, da ste zanemeli celom svetu, pa i meni. Zar u Španiji, pa nemate vremena da mi bar koju reč napišete? Znae koliko bi me zanimalo da o tom bar, kad nećete o sebi, nešto čujem* (pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 28. novembra 1928). *Dragi Andriću, ma da Vam retko pišem, u ovom haosu, navikao sam se već, da Vas u pismima Slobodanu, u razgovoru sa Vidom, spominjem kao našeg Turčina (jeste) koji uživa sveta i kome je sve ravno* (pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 25. januara 1929). *Davno mi niste pisali i radovalo bi me kad bi jednog dana, to nadoknadili* (pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 29. aprila 1937).

Andrić je obećao Veri Stojić da će još slati ono što on čita (*Inače, poslaću vam, s vremena na vreme, ovako na pamet, ono što ja čitam*, 22. 11. 1926) pa joj je nekoliko puta otpremao različite knjige (između ostalog muzički rječnik).¹²

More je tada za Andrića mnogo značilo, čemu je ostavio ovakav zapis:

[...] *more je najveće što čovjek može da vidi i osjeti; ono, kao smrt i zaborav, sve liječi i sve dokončava; ono je jedino u stanju da „ispravi krivu Drinu“ koja se zove naš život. Možda bi to isto moglo da nam bude i zvjezdano nebo, ali ono je visoko, i da bi se u njemu moglo čitati treba biti učevan i imati veliki durbin* (pismo Tugomiru Alaupoviću krajem novembra 1926).

U Marseju je jednom bio na simfonijskom koncertu i konstatovao da *nije bio loš*.

Andrić je u to vrijeme bio, kako sam, prizna, *veliki protivnik* Rabindranatha Tagore-a, indijskog književnika, dramaturga i filozofa (1861–1941), a ponajviše zbog toga što nije vjerovao da *svetlo dolazi sa Istoka*. Andrić je neuobičajeno oštar u stavu da za hrišćane mudrosti sa Istoka *ne vrede ništa*, iako ne poriče njihovu *apsolutnu vrednost*.

*Vi znate, čini mi se, da sam ja veliki protivnik g. Tagore-a. Cenim ga, naravno, ali ne verujem da svetlo dolazi sa Istoka. To je optička varka. I posle, osećam da sve te mudrosti iz Azije, ne poričući ni najmanje njihovu apsolutnu vrednost, za nas koji smo **kršteni** – pa ma i ne bili hrišćani – ne vrede ništa, ili malo. Hero Tagore je davno otišao iz Beograda [...]* – pismo Veri Stojić 4. decembra 1926.

Ovaj stav je neočekivan i zbog toga što je Ivo Andrić svojim djelom povezivao Istok i Zapad, a Tagorin glavni cilj je bio upravo isto (poezija mu se odlikovala jednostavnošću, eseji jačinom misli, a romani društvenom sviješću).

U ovoj godini posebno dolazi do izražaja Andrićeva pažnja prema onima koji su se našli u nevolji zbog tjelesnih, duševnih i drugih problema. On se redovno interesuje za zdravlje bliskih mu ljudi. Recimo, u jednom pismu pita Tugomira Alaupovića da li su mu pomogle banje u Topuskom (gdje je liječio išijas). U mnogim slučajevima on bliske tješi, daje im podršku i ulijeva nadu. Tako Tugomira Alaupovića podržava riječima: *Ako je ostalo štogod maraza, izvlać ćemo jesenas akšamlucima* (pismo iz Trsta 21. avgusta 1926).¹³ Kada je Tugomir Alaupović operisan 1933, napisao mu je sljedeće:

Dragi moj Tugomire, sa velikim i bolnim iznenađenjem sam saznao da ste u Zagrebu i da ste operisani. Telefonirao sam gospođi koja me uverava da ima dobre vesti. Zadovoljan sam da je tako. Pa ipak hoću da Vam se javim sa dve reči, da Vam kažem ono što dobro znate, koliko učestvujem u Vašoj bolesti i kako Vam od srca želim

¹² *A ja ću biti slobodan da i dalje s vremena na vreme uvećam vašu biblioteku kakvom knjigom koja mi zapne za oko i podseti me na vas* (pismo Veri Stojić 10. februara 1927).

¹³ Ovdje upotrebljava arapsku riječ *maraza* u značenju 'bolest (hronična), slabost, nemoć'.

zdravlje i svako dobro. Šta da Vam još kažem i poželim? U tome, kako treba dočekati bolest i podnositi bol, ja bih mogao biti Vaš učenik i primati Vaše savete a ne Vi moje. Sad, kad je sve na dobrom putu, nadam se da ćemo se još ovoga leta videti i porazgovarati, i radujem se unapred. Gledaću svakako da dođem na jedan dan u Zagreb, kad budem polazio na odmor; a dotle, držite se dobro i budite tvrdi kao uvek, dragi, stari moj Tugomire. Grli Vas i pozdravlja Vaš Ivo (pismo iz Beograda 9 jula 1933).

Ta podrška posebno dolazi do izražaja u smrtnim slučajevima. Recimo, 1937. godine izražava saučešće Milutinu Popoviću i tješi ga jednom svojom mudrošću (obilježenom masnim slovima):

*Dragi Milutine, Upravo sam se spremao da ti čestitam Uskrs kad mi stiže teška vest o smrti pok. Dragana. Ti znaš koliko ja ljubavi imam za svu vašu porodicu i kako prisno osećam sve vaše radosti i žalosti. Ako u tome može biti neke utehe, molim te da i ti i svi tvoji znate i verujete u te moje osećaje. Mnogo sam mislio na tebe prilikom smrti čestitog Milana Srškića. Sa svakim danom sve više uviđam: **treba se izmiriti sa životom i svim onim što on donosi, da bi se čovek mogao donekle izmiriti sa strašnom činjenicom smrti.** I pored ovih teških gubitaka, ja sam uveren da ćeš ti u Radmili, u porodici, u dobroti i širini vlastitog duha naći dovoljno snage i utehe da sve to podneseš. Sa najboljim željama i čestitkama, pozdravlja tebe i sve tvoje vaš Ivo (pismo iz Beograda 29. aprila 1937).*

A kada i sam Milutin Popović umire 1940, ovako se obraća njegovoj supruzi:

Draga snajka, Još uvek sam pod strašnim utiskom telegrama kojim mi je javljeno o odlasku našeg dragog Milutina. Ne tražim reči kojima bih tebe i sve njegove utešio, jer znam da takvih reči nema. Verujte mi da delim i razumem vaš bol, jer sam i sam izgubio najboljeg druga i najvernijeg prijatelja. Molim te da u tvom bolu znaš da pored Branka i ostalih tvojih imaš i mene koji kao rođeni brat Milutinov nikad neće zaboraviti ni tebe ni ostale njegove. Tebi, draga snajka i svima ostalima šalje svoje najbolje osećaje u velikoj žalosti i srdačne pozdrave vaš Ivo (pismo iz Berlina 10. avgusta 1940).

U nekim slučajevima Andrić pokušava i na drugi način da pomogne, recimo nastoji da se *kućme* školskog druga Vojmira Durbešića upiše na fakultet.

Oprosti što ti tek danas odgovaram na tvoje pismo od 4 o. m. Sad naime mogu da Ti javim da je tvoje kumče položilo ispite sa dobrim uspehom. Kako mi kažu mladić čini vrlo dobar utisak. Nadam se da ni za prijem neće biti teškoća. Koliko stoji do mene zauzeću se za njega, zbog tvoje preporuke (pismo Vojmiru Durbešiću 27. maja 1938. iz Beograda).

Zdenku Marković ovako bodri iz Ženeve 1930:

Draga gospodice, Ono što mi kazujete o sebi, veseli me, jer vidim da ste ne samo zdravo i dobro nego i da uspevate da držite korak sa životom. To je velika i važna stvar. Svak ko je bio vojnik kazaće Vam, da je na maršu najvažnije ne izgubiti korak. „Ko ostane iza kolone, taj je propao!“ Vi ste uvek imali dovoljno snage i vedrine za život, i milo mi je kad vidim da je ne gubite nego još učvršćujete (14. oktobra 1930 iz Ženeve).

Nježan odnos Andrić je znao da izrazi i na poseban način – davanjem nadimka. Tako je kćerku Tugomira Alaupovića Ljubicu-Bebu nazivao *Gerojem* (od ruskog *geroŭ* 'heroj'), pri čemu je sebe oslavljavao kao *tvoj brat Ivo*.

Molim Vas da mi se javite i Vi i moj dragi Geroj [...] Ljubeći ruke gospodi i pozdravljajući Vas, Geroja i Radicu, još jednom zahvaljujem na svoj Vašoj velikoj srdačnosti i dobroti (pismo Tugomiru Alaupoviću iz Marseja krajem novembra 1926). ♦ *Dragi Geroj, odavno nisam primio radosnije vijesti nego što je ova tvoja jučerašnja. Dolazi mi nekako veseliji ovaj Uskrs u tuđem svijetu, jer mogu da podijelim radost sa svojom dobrom i hrabrom sestrom. Ako te i dalje zovem starim imenom, geroj, to je samo zato što ja, kao stariji, znam da i u sreći treba dobre volje i hrabrosti* (pismo Ljubici-Bebi Alaupović 12. aprila 1927)

Na kraju ovog pisma slijedi molba:

Dragi Geroj, sjedi pa mi napiši veliko pismo. Tvoj brat Ivo.

A Veri Stojić se ponekad obraća sa *gđo Vehren* (zbog odličnog poznavanja njemačkog jezika): *Javite mi se, draga gđo. Verhen, jer ne znam kad ću moći doći u Beograd* (pismo Veri Stojić 13. jula 1927).

Mnogo rjeđe koristi metaforična imena za objekte (recimo Minitarstvo spoljašnjih poslova naziva *Žutom kućom*):

*Javite mi ako što saznate o predstojećim promenama u Žutoj Kući*¹⁴ (pismo Veri Stojić 30. septembra 1927).

Ivo Andrić odlazi u Paris 21. decembra, namjeravajući da ostane četiri do šest dana, što je bilo *vrlo malo za Pariz a još manje za mene* (pismo Veri Stojić 23. decembra 1926). Cilj je prikupljanje građe za književna djela, tačnije za TRAVNIČKU HRONIKU. Vrijeme je provodio na sljedeći način:

Do podne idem u Nac. Biblioteku a posle podne u Arhiv Min. Spolj. Poslova. Ostaje mi samo večer za pozorište i odmor koji je ovde, izgleda, nepoznata stvar. Ali, kroz nekoliko dana biću opet u svojoj marseljskoj Palanci, gde se dovoljno odmara (pismo Veri Stojić 23. decembra 1926).

2. Godina 1927. bila je mnogo manje plodna nego 1925. i 1926, jer je Andrić objavio samo jedan rad – publicistički zapis LEGENDA O LAURI I PETRARKI, koji je štampao SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK. U istom časopisu izašao je odlomak pripovijetke ANIKINA VREMENA. Sam pisac priznaje da u Marseju malo piše, ali zato dosta čita i proučava sredinu u kojoj se našao:

Ja ovde ne pišem gotovo ništa, ali čitam. Dosta i proučavam ovu zemlju koja je čudna i svima nama nedovoljno poznata (pismo Zdenki Marković 20. aprila 1927).

Na početku te godine Andrić sređuje prikupljeni materijal (*Rechenschaften*) u arhivama Pariza.

¹⁴ Taj izraz su državni službenici koristili kao slikovitu oznaku za zgradu Ministarstva inostranih dela u Beogradu. *Žutu kuću* spominje i Miloš Crnjanski: *U žutoj kući prava ludnica. Tačno ste pogodili kad je trebalo otići* (pismo Andriću Miloša Crnjanskog 27. decembra 1927).

U Parizu sam mnogo toga pobeležio u Arhivi i u Biblioteci. Sad sređujem svoje, naravno skromne, Pariser Rechenschaft (pismo Veri Stojić 3. januara 1927).

Čim se vratio iz francuske prijestonice, dobio je grip, koji ga je dosta izmorio.

Draga gđo. Vera, na povratku iz Pariza, zatekoh vaše pismo, pisano u postelji, još 18. decembra, a nikakva odgovora na moje pismo iz Pariza. Brinem se da niste ozbiljno bolesni! Oude, kao i u Parizu, sve je puno gripa, angine. I ja sam u Parizu odležao dva dana. I sad se osećam veoma bedno (pismo Veri Stojić 3. januara 1927). ♦ *Draga gospođo Vera danas sam primio vaše pismo u kom mi čestitate Novu godinu. Hvala na dobrim željama; one su mi zaista potrebne. Od kako sam se vratio iz Pariza odležao sam i anginu i grip. Na angine sam navikao, ali grip je odvratna stvar. Još uvek nisam najbolje. Upravo čovek i ne zna kako je s njim; čas preceni svoju snagu, čas je podceni. Takva je to bolest* (pismo Veri Stojić 18. januara 1927). ♦ *Kao što sam Vam u pismu od 17. javio, ja sam, vrativši se iz Pariza, prebolio i grip i anginu. Angina je prošla ali mi je grip još uvek u kostima* (pismo Veri Stojić 26. januara 1927).

Oprava je trajao prilično dugo.

Čuvam se koliko mogu ali se nekako sporo oporavljam. Oude već na raskršćima po skverovima kopaju i sade cveće. To ima da znači proleće, i da će, možda, bolje biti za sve (pismo Veri Stojić 10. februara 1927).

To se nastavilo u martu:

Kolebam sa zdravljem, a ova proletnja vremena sa vjetrovima i košavama utiču rđavo na živce, naročito kod ljudi koji ni inače nisu posve kako treba (pismo Veri Stojić 8. marta 1927).

pa i u aprilu (*u Marselju nisam nikako dobro sa zdravljem*), a uz to bilo je dosta posla:

Naročito mi je nezgodno što su mi ovi poslednji ukazi oduzeli dvojicu činovnika. Zbog toga ne znam da li ću moći na odsustvo krajem maja kao što sam to nameravao (pismo Veri Stojić 20. aprila 1927).

U jednom pismu pita Veru Stojić da li je i ona u gripu (8. marta 1927).¹⁵

¹⁵ Tema zdravlja je vrlo česta u Andrićevim epistolama kako u tome periodu, tako i u prethodnim razdobljima (austro-ugarskom i gračkom). On se ne jednom žalio na slabo zdravlje i mnogo rjeđe je isticao da nema tjesenih tegoba. Andrićevu opčinjenost zdravljem zapazio je Miloš Crnjanski još 1929. pa mu u jednoj epistoli otvoreno piše: *Što mi uvek spomenete Vaše zdravlje, to mi se ne dopada. Ja nikada nisam verovao u Vašu bolest i smatrao sam uvek da ste samo razmažen. Najposle lekari, svi, jesu idioti kad leče, ali kad konstatuju valjda mogu nešto znati? Ako ste zbilja zlo sa zdravljem, onda koga Vraga pristajete da idete u takve klime gde dobijate pozdravne telegrame? Valjda tek nije važno biti na otmenom mestu. Ili se i Vi bojite, tako strašno, kao ja, sirotinje? Što ne odete godinu dve nekud u brda?* (pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 25. januara 1929).

Evo nekoliko primjera u kojima Andrić ističe loše zdravstveno stanje: *Nikako ne mogu da se oporavim a odsustvo mi se primiče već kraju* (Pismo Vojislavu Gaćinoviću iz

Vrijeme provodi na sljedeći način:

Prilično sam zauzet u Konsulatu a sve slobodno vreme provodim u čitanju. Pokatkad mi se čini kao da sam se pomladio i kao da ponovo studiram na univerzitetu. Nisam čak išao ni na karneval u Nicu. Vidim dosta cirkusa i ovde. Prvom prilikom čitaću vam svoje utiske i mišljenja iz Francuske. Oni će biti malo drukčiji nego impresije našeg dragog Duke (pismo Veri Stojić 8. marta 1927).

Tih dana Andrić razmišlja o povratku u Beograd i ističe da će mu dolazak biti lakši nego onaj prvi 1924. godine: *Sad kad mi dođe red da se vratim u Beograd, u Ministarstvo, biće mi mnogo lakše vratiti se, jer poznajem bolje i svijet* (pismo Veri Stojić 8. marta 1927). On se raduje Beogradu i zbog toga što će se ponovo naći sa Verom Stojić i to u njenom novom stanu, sobi sa bibliotekom, u kojoj će moći da se prijatno i razgovara i *ćuti* (pismo Veri Stojić 8. marta 1927).

Početak te godine, 23. januara, umire mu u Višegradu *tetka i pomajka* Ana Andrić Matkovčik (negdje stoji Matkovšik), ali zbog obaveza nije bio na sahrani. Kasnije je digao spomenik na kome je napisao i ovo:

Taj događaj spominje u nekoliko pisama upućenim na različite adrese:

Zdenki Marković –

Međutim pre deset dana umrla mi je tetka u Višegradu. Na žalost nisam mogao ni na sahranu da joj odem. To je bio poslednji član naše porodice t. j. predposlednji, jer poslednji sam ja. U tri poslednje godine ja sam, kao što znate izgubio tetka, majku i tetku, t. j. sve što sam imao. Vi ćete razumjeti, kad Vam kažem da mi nije lako (pismo Zdenki Marković 2. februara 1927),

Tugomiru Alaupoviću –

Višegrada 29. jula 1925) ♦ *Ja sam malko slab i oporavljam se* (pismo Zdenki Marković 13. jula 1926 iz Višegrada). ♦ *Ja sam odbolovao propisnu anginu sa svim njenim intoksikacijama i groznicama* (pismo Veri Stojić 4. decembra. 1926. iz Marseja). ♦ *Istina je da nisam najbolje sa zdravljem i da sam ovde pretrpan poslom koji je težak i pun odgovornosti* (pismo Zdenki Marković 20. aprila 1927 iz Marseja). ♦ *Ovde je neprestano kiša, i ja nisam baš najbolje sa zdravljem* (pismo Tugomiru Alaupoviću sredinom jula 1926. iz Višegrada). ♦ *Nekako nisam najbolje sa zdravljem; valjda dok se aklimatiziram* (pismo Tugomiru Alaupoviću krajem novembra 1926. iz Marseja).

Meni nije najveselije otpočela 1927. godina. Prebolio sam grip i anginu i upravo sam počeo da se oporavljam kad mi stiže vijest da mi je umrla tetka u Višegradu. Nisam joj mogao ni na sahranu otići. A to je poslednji član naše porodice. T.j. upravo poslednji sam ja. Više nemam nikoga od svojih. Ni kuda, ni kome (pismo Tugomiru Alaupoviću 4. februara 1927),

Veri Stojić –

Kako vidite, ja sam opet u žalosti. Moja tetka u Višegradu umrla je naglo pre četiri dana. Nisam mogao ni na sahranu otići. I da je nisam toliko volio, koliko sam, bilo bi mi teško već stoga što je to poslednji član naše porodice. Upravo, poslednji sam ja (pismo Veri Stojić 26. januara 1927).

U tuđem svijetu, kako je volio da kaže, Andrić se osjeća usamljeno:

Draga gospođice, hvala Vam da ste me se sjetili i da ste me malko trgnuli iz ovih snova u koje čovjeka uljulja tuđi svijet i duga samoća) – pismo Zdenki Marković 30. septembra 1927.

Sličnu notu nalazimo u drugom pismu:

Ovde sam potpuno sam. Osim zvaničnih veza, koje nisu ni zanimljive ni prijatne, nemam nikakva društva. Danju sam u kancelariji a uveče čitam sve što mi dođe pod ruku (pismo Tugomiru Alaupoviću 4. februara 1927).

Jedina prava razonoda su mu koncerti.

Ovde je bio jedan mlad Španac, Iturbi se zove, i svira neobično dobro. Za koji dan dolazi Korto. To su mi jedine razonode. Inače, od vremena rata nisam bio ovoliko sam kao u ovoj trgovačkoj varoši koja je nečista a nije pitoreskna (pismo Veri Stojić 10. februara 1927).

U Marseju Andrić se susreće sa poljskim piscem Boy-Želenskim.

Nedavno je bio ovde poljski pisac Boy-Želenski i držao konferenciju. Poljski konzul me upoznao s njim. Interesantan čovjek (pismo Zdenki Marković 20. aprila 1927).

Za vrijeme Uskrsa u aprilu 1927. Andrić tri dana boravi u Provansi – Avinjonu i Arl sir Nimesu, koji ga oduševljavaju ljepotom:

Tri dana uskrsa sam proveo u Provenci (Arles – Nimes – Avignon). To me malo osvežilo i odmorilo od ovog bučnog i neljepog Marseilla. Teško je zamisliti ljepotu n. pr. Avignona, a nikakva slika i nikakav opis ne mogu je izraziti. Ja ljepšeg kraja nisam nikad vidio (pismo Zdenki Marković 20. aprila 1927). ♦ Tri dana Uskrsa sam proveo u Provansi Arl-Nim-Avinjon. To su najljepši krajevi koje sam u životu vidio; njihov čar se ne može naslikati ni opisati. Sad sam opet u Marselju gde život ne pruža mnogo i gde se živi jednolično: između kuće, kancelarije i kavane (pismo Veri Stojić 20. aprila 1927).

U to vrijeme urednik zagrebačkog časopisa VIJENAC dr Nevistić uporno moli Andrića da mu pošalje neki rad. Ovaj podatak ne bi bio previše zanimljiv (jer je pisac bio već poznat pa je često dobijao ponude sa više strana) da nije jednog Andrićevog teksta koji je objavljen upravo u VIJENCU 1924. godine (Zagreb, knj. III, s. 196–198). Radi se o *estetskom prikazu* PJESME NAD PJESMAMA, koji jezički i stilski potpuno odudara od Andrićevog načina pisanja u to doba pa

se stoga postavlja pitanje da li ga je uopšte on napisao (više o tome v. Tošović 2009). Naime, ako je Andrić objavio već jedan rad u VIJENCU, i to relativno nedavno, zašto u pismu od 20. aprila 1927. traži od Vere Stojić da mu objasni kakvo je glasilo u pitanju:

Molim Vas, kakav je časopis VIJENAC? Urednik Dr. Nevistić neprestano me moli za prilog, i ja sam ga obećao. Može li se u njemu sarađivati?

Andrić boravi 30. aprila 1927. u Grenoblu (koji ga je očarao) i kupuje se u moru.

Bio sam nekoliko dana službenim poslom na putu i prošao Grenobl i njegovu okolinu koja je ljepša nego čovjek može da kaže. Ovde imam dosta posla; jedino što ima lijepo i prijatno na ovom gradu, to je da mogu da se kupam svaki dan u moru. Upoznao sam prilično dobro Francuze i Francusku (pismo Zdenki Marković 30. septembra 1927).

On je namjeravao da u maju ode u Višegrad kako bi *sredio kuću i ono malo imanja koje je sada bez gospodara* (pismo Veri Stojić 26. januara 1927), ali nemamo podataka da je to i realizovao.

Za juni je planirao putovanje u trajanju od tri nedjelje, koje je trebalo da obuhvati Beograd, Višegrad, Travnik, Fojnicu i dr., s tim što bi stigao u Beograd 1. juna, mada je bio spreman da dođe i 3–4 dana ranije da se vidi sa Tugomirom Alaupovićem i njegovom kćerkom Ljubicom-Bebom Alaupović, koja se tada vjenčavala.

Stvar sa tatinim i mojim putem ne izgleda mi da se tako slaže kao što Ti pišeš. Jer ja mislim 1 juna biti, ako Bog da, u Beogradu, zatim 4 dana u Višegradu, a otale dalje za Travnik, Fojnicu itd. a po tvome pismu tata treba da je 1 jula u Topuskom. Može li on krenuti iz Beograda 5 ili 6 juna n.pr. preko Višgrada, pa otale zajedno sa mnom u Travnik? Ja bih ga to molio jer meni stoji samo juni mjesec na raspoloženju, i to do 25 otprilike (pismo Ljubici-Bebi Alaupović 12. aprila 1927).

Tokom ljeta 1927. Andrić u Marseju prelazi u drugi stan.

– Ali ja sam poslednji mesec dana proveo na Cornichu u stanu svoga mlađeg kolege koji je stalno na bolovanju. Prešao sam u nj jer je pored mora i blizu Konsulata. Međutim i pisma i knjige, pa i vaše pismo sa novom adresom ostavio sam zaključano u Rue St. Jaques. A glavni razlog: boravak kraj mora, sem u jednoj celoj kući, sve me to bacilo u neku nepokretnost i zamišljenost (bolje reći torpeur) tako da sam, po paradoksu koji Vi razumete, mislio na Vas češće nego inače, a pisao Vam ređe, t.j. nikako (pismo Veri Stojić 28. jula 1927).

U njemu je ostao i početkom avgusta jer se razbolio.

Draga gđo. Vera, pre tri dana sam se vratio s puta, sa mojom običnom anginom i groznicom zbog koje još čuvam sobu [...] Ovde infernalna vrućina a ja moram da pijem čajeve i gutam aspirine (pismo Veri Stojić 9. avgusta 1927).

U takvom raspoloženju Andrić se sjeća jednog mjesta u Beogradu koje u više pisama posebno ističe (prije i poslije 1927) – Topčidera:

*Vama bih savetovao da odete, pa ma na tri dana, negde u zelenilo. Ako ništa, otidite katkad u **Topčider** na ručak. Setite se tada i mene. To mi je najdraže mesto gde sam*

najslade i najmirnije jeo hljeb i pio vino (pismo Veri Stojić 9. avgusta 1927). ♦ *Drago mi je da ste dobro sa zdravljem i pored beogradskih vrućina i prašine. Držite se samo **Topčidera** i Košutnjaka; oni su lekoviti* (pismo Veri Stojić 30. avgusta 1927). ♦ *Draga Vera, hvala vam na oba pisma. Šteta je da niste mogli odsustvo da provedete na moru. Ali kad već morate biti celo vreme u Beogradu, držite se Topčidera; on je lekovit* (pismo Veri Stojić 30. septembra 1927). ♦ *Ipak se nadam da zimu koja dolazi neću morati provesti u Marselju. Šta vam kazuje Brana? Vidate li ga? Vaš **Topčider** je izvesno već prestao. Sad će početi balovi i čajevi. Čuvajte zdravlje u ovo prelazno vreme koje je u Beogradu naročito nezdravo* (pismo Veri Stojić 18. oktobra 1927). ♦ *Hteo bih da čujem, kako ste i šta radite. Idete li u Topčider?* (pismo Veri Stojić 8. avgusta 1926).

U septembru još nije siguran da li će se do kraja godine zadržati u Marseju (*ne znam da li ću ovde dočekati zimu*, pismo Veri Stojić 30. septembra 1927) i izražava nadu da u njemu neće ostali do zime:

U ovoj marseljskoj monotoniji nema ničeg novog. Još po koji sunčan dan, kad može da se kupa u moru. Jednako se nadam premeštaju, kao što sam vam pisao, ali nešto se sve učitalo; ukaza nema. Ipak se nadam da zimu koja dolazi neću morati provesti u Marselju (pismo Veri Stojić 18. oktobra 1927).

O tome kako su tada Andrića prihvatili u zemlji piše mu Miloš Crnjanski iz Beograda:

U Zagrebu Vas obožavaju – a i ovde Vas rado spominju. Ljudi su ljudi. Uostalom kažu da ste Beg koji je navikao da mu služe (pismo Miloša Crnjanskog 18. novembra 1927).

3. Odlukom od 9. decembra 1927. Andrić je upućen na privremeni rad u Generalni konzulat u Parizu. Do toga je došlo na taj način što je prdložio sekretaru Poslanstva u Parizu Radovan Petroviću da privremeno zamijene mjesta (Pariz ↔ Marsej), što je ovaj prihvatio pa je u decembru to i zvanično odobreno. U Parizu Andrić ostaje pet mjeseci – od 9. decembra 1927. do 10. aprila 1928.

4. Godina 1928. započela je time što je Andrić 3. januara razriješen dužnosti i upućen za sekretara konzulata u Parizu.

Dvanaest mjeseci koji su uslijedili nisu bili suviše plodni. Objavio je samo tri pripovijetke: ISPOVIJED, JULSKI DAN i VELETOVCE.

Dio vremena u Parizu iskoristio je, između ostalog, za prikupljanje građe u Arhivu Ministarstva spoljnih poslova, u kome je proučavao prepisku Pjera Davida (tri sveske), francuskog konzula u Travniku, početkom XIX vijeka. Pregledao je takođe PUTOVANJE U BOSNU (Voyage en Bosnie, 1809) koje je napisao Chaumette Des Fosses. Andrić i u Parizu ispoljava zanimanje za poljsku književnost pa moli Svetislava Cvijanovića da mu pošalje knjigu

Juliusa Slowackog (Juliusz Słowacki)¹⁶, koju je preveo Benešić i objavio u Zagrebu (pismo Svetislavu Cvijanoviću 24. oktobra 1928). Tokom boravka zavolio je franuska vina pa je jednom novinaru rekao i ovo:

Naravno, dok sam bio u Parizu, činio sam i druge stvari [...] Svakog dana popio bih veliki gutljaj Montaignea, te malo Vauvenarguesa i Chamforta. Ništa na svijetu nije korisnije za zdrav život (cit. prema Bob Juričić 1989: 24).

U Parizu ostaje do 28. aprila 1928, kada je razriješen dužnosti i premješten za vicekonzula u Poslanstvu u Madridu.

Na dužnost sekretara Kraljevskog poslanstva SHS za Španiju i Portugal u Madridu krenuo je 30. aprila 1928, a 1. maja primio tu funkciju. U Španiji je proveo 15 mjeseci. Tokom boravka u Madridu namjeravao je da objavi članak o Beogradu pa je zamolio Svetislava Cvijanovića da mu pošalje 5–6 *dobrih* fotografija, međutim nemamo podataka o tome da li to i uradio.

Andrić je pratio književna zbivanja u zemlji, između ostalog, i zahvaljujući pošiljkama koje su mu slali njegovi prijatelji i poznanici. Jedan od njih bio je i Kalmi Baruh (1986–1945), književnik i hispanolog, kome se 8. decembra zahvaljuje na knjizi (pismo Marku Markoviću iz Madrida). Nas pomenuti način Andrić je redovno dobijao sarajevski časopis PREGLED. Ponekad je i sam tražio da mu se ponešto pošalje. Tako se Marku Markoviću (1886–1961), sa kojim se upoznao između dva rata, obraća sa sljedećom molbom:

Ja sam, ako me sećanje ne vara, u jednom od starih godišta BOS. VILE nekad čitao jedan kratak zapis „ZA DUŠU EMILA KASTELARA“ (ili slično, ali svakako je u naslovu bilo ime Kastelarovo). To nije bio članak nego „crtica“, kako su stari pisci taj rad zvali, u njoj se priča kako je neki sarajevski gazda pripalio sveću za dušu E. Kastelara, jer je čuo da je K. lepo govorio i pisao o srpskom narodu. Kako je K. umro 1899, to je moralo biti nekako tih godina. – Ako možete, nađite mi to, ali nemojte mnogo dangubiti, jer nije važno (pismo Marku Markoviću iz Madrida 8. decembra 1928).

On takođe moli da dobije zasebno 2 kom. broja u kom je izašla ona moja mala priča, VELETOVCI (isto pismo).

Španija i Portugalija su mu se veoma svidjele pa je o njima napisao nekoliko publicističkih tekstova: GOJA, RAGOVORI SA GOJOM, ŠPANSKA STVARNOST I PRVI KORACI U NJOJ, PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA. Tokom boravka u Madridu posjećuje izložbu o Goji u muzeju Prado. U Madridu piše PROKLETU AVLIJU.

5. Prvu polovinu 1929. Andrić provodi u Madridu na dužnosti sekretara poslanstva, ali je razriješen već 7. avgusta. Prije toga, 4. juna, postavljen je za sekretara kraljevskog poslanstva za Belgiju i Luksemburg u Briselu. U ovaj grad odlazi 11. avgusta 1929 (kasnio je zbog toga što u Madridu nije bilo odmah zamjene) i u njemu boravi do 20. marta 1930. U Briselu nije bilo previše

¹⁶ Słowacki, Juliusz. *U Švicarskoj*. Preveo Julije Benešić, ilustrirao Fedor Vaić. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1949, 45 s.

posla (*Sve što radim, čitam, gledam ili jedem, sve je prijatno, mirno, dobro i lako*. Cit. prema Bob Juričić 1989: 25).

Te godine malo piše. Objavljuje samo pripovijetku NA LATINSKOJ ČUPRIJI i esej GOJA. Prepiska mu je takođe svedena na minimum – poznata nam je samo jedna epistola, napisana u Beogradu 10. marta 1929 (u njoj moli Svetislava Cvijanovića da mu poruči neku Kaindlovu knjigu).¹⁷

Pred kraj januara Crnjanski piše Andriću:

Mislim da Vam je „karijera“ sigurna, Vi umete i da sirotujete, pa šta Vam ko može? Gospodstvo Vam ne mogu oduzeti, mirno i tiho Vi ćete obilaziti svet, dostići nebrigu jednog kapučehaje (pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 25. januara 1929).

Kada su u pitanju žene, Crnjanski mu daje ovakav savjet:

Što se tiče žena, ne zaljubljujete se, ohol ste čovek, a te lako varaju. Pimate za gotovo i što nije znato. Nego kupujte žene. To je najbolje za zdravlje, kao dobar ručak i kakva bezbrižnost! Ne ženite se pak nikako – to Vam je kao kad imate malo dete. Briga. (Ovo svakako molim Vas da ne ispričate nikad Vidi.) – pismo Miloša Crnjanskog iz Berlina 25. januara 1929.

6. Već početkom 1930. ponovo mijenja mjesto boravka: 1. januara postavljen je za sekretara Stalne kraljevske delegacije u Društvu (Ligi) naroda u Ženevi. Na novu dužnost stupa 21. marta 1930. i vrši je skoro godinu dana – do 1. marta 1933. Ženeva mu se (kao Marsej, a još prije Zagreb) uopšte nije svidjela: *Ova Ženeva je mrtva i dosadna varoš, ali posao je u njoj intenzivan i zanimljiv* (pismo Zdenki Marković 14. oktobra 1930). Kako vrijeme provodi, on sam objašnjava: *radim i čitam mnogo, pišem malo* (isto pismo). U to vrijeme poznanici mu traže članak Miroslava Krležo o mađarskom pjesniku Andriji Ady pa moli Zdenku Marković da taj rad nabavi.

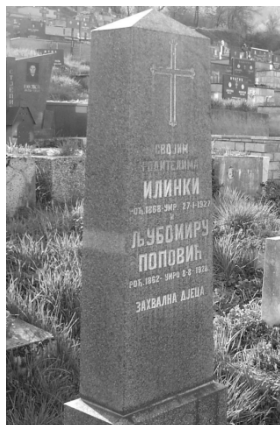
Molim Vas da mi nabavite onaj broj HRVATSKE REVije u kome je izašao članak M. Krležo o mađarskom pesniku Andriji Ady. Traže mi to ovde neki poznanici a ja ne znam tačno u kom je broju izašlo da se mogu obratiti knjižarama. Bio bi srećan ako mognem da Vam vratim tu ljubaznost poslavši Vam neko ovdašnje delo koje Vas možda interesuje (pismo Zdenki Marković iz Ženeve 18. oktobra 1930).

U ovoj godini objavljuje jednu pripovijetku (KOD KAZANA) i dva eseja – jedan o latinsko-američkom revolucioneru, vojskovođi i državniku Simonu Bolívaru (1783–1830): SIMON BOLIVAR OSLOBODILAC (tekst je štampan u dijelovima u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU i POLITICI), drugi o učitelju Ljubomiru Popoviću, koji je umro u Sarajevu 28. januara 1928. Tekst UČITELJ LJUBOMIR počinje ovako:

Kad dođe vreme i počnu da nam umiru roditelji i učitelji, ta se činjenica useli u nas kao nešto teško i sudbinsko, i izaziva onu poznatu krizu koju proživljuju ljudi kad su bliže četrdesetoj nego tridesetoj godini života, a koja je kao neka po zlu sestra gorkoj i

¹⁷ Raimund Friedrich Kaindl (1866–1930), istoričar i etnolog koji je bio u komisiji za odbranu doktorske disertacije u Gracu 1924.

opasnoj krizi prve mladosti. Te vesti o smrti potresu čoveka, trgnu ga kao iskucavanje noćnih časova od kojih, kao što je poznato, svaki ranjava, a poslednji ubija. U tim časovima, čovek se predaje sećanjima – posao koji u stvari nije za mlade ljude. Tako, dok ne prođe prvi potres, i dok duh i ruke ne legnu opet na posao, dok se pogled, izgubljen unatrag, ne vrati na onu neizvesnu prugu života koja je još pred nama. Moj, naš učitelj Ljubomir Popović umro je ovih dana u Višegradu.

Spomenik Lj. Popoviću u Višegradu

Te godine izašla je iz štampe knjiga Borivoja Jevtića *FRA JUKIĆEVO ZNAMENJE*¹⁸, o čemu Andrić piše:

[...] hvala na knjizi koju sam pročitao, u koliko je nisam već poznavao, na dušak i sa zadovoljstvom. Ne razumem se u dramsku tehniku ni u pozorište uopšte, ali mislim da ova stvar, dobro prikazivana i pravilno shvaćena, mora biti od dubokog uticaja na publiku. Osim toga, meni je, kao što znaš, i tema prisna i dobro poznata. Ljubopitljiv sam na tvoje istorijske slike koje će doći iza ove, i nadam se da ću ih uskoro dobiti (pismo Borivoju Jevtiću iz Beograda 11. decembra 1930). Uz to dodaje: I V. Rupčiću¹⁹ treba čestitati na predgovoru koji je vrlo dobar i umestan.

Sredinom septembra boravi u Zagrebu. Iz Ženeve piše:

Draga gospođice, otišao sam iz Zagreba pre nego što sam mislio, a Vaš telefon se oglušio u poslednjoj minuti, pred sam polazak. Zdravo sam i dobro. Sa najboljim željama i srdačnim pozdravima I. Andrić (pismo Zdenki Marković 18. septembra 1930).

7. Godine 1931. Andrić objavljuje drugu knjiga pripovjedaka – *P R I P O V E T K E* (MARA MILOSNICA, ISPOVIJED, ČUDO U OLOVU, KOD KAZANA, MOST NA ŽEPI, ANIKINA VREMENA) u Srpskoj književnoj zadruzi²⁰ i za nju dobija nagradu Kolarčeve zadužbine. Zatim štampa književni tekst *ZANOS I STRADANJE TOME GALUSA* i publicistički zapis *PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA*. Andrić piše dirljivu posvetu Jovanu Dučiću na izašlim *PRIPOVETKAMA ANIKINA VREMENA*.

U jesen, 12. oktobra, postavljen je za zamjenika u Stalnoj kraljevskoj delegaciji u Društvu naroda u Ženevi. U vezi sa novim imenovanjem Crnjanski mu piše:

Smejem se da ste kod Društva Naroda. Dosta je toga Andriću. Dodite malo u sirotinju, među ljude, Bosance, Hercegovce i dr. (pismo Miloša Crnjanskog sa Bleda 14. januara 1930).

¹⁸ Radi se o knjizi Borivoja Jevtića *Fra Jukićevo znamenje: dramska hronika u 5 činova* (8 slika). Knjiga je objavljena i 1934 (Sarajevo: Državna štamparija, 90 s.).

¹⁹ Viktor Rubčić je bio sarajevski pozorišni kritičar.

²⁰ U toj godini je primljen i za člana-dobrotvora Srpske književne zadruge.

Krajem toga mjeseca boravi u Beogradu, odakle piše školskom drugu Borivoju Jevtiću da *mora hitno natrag u Ženevu* (25. oktobra 1931). U njemu se zahvaljuje na srdačnom dočeku koji je sa *svima prijateljima* priredio. Istovremeno se izvinjava: *kod tvoje mame i gospođe nisam mogao stići na urmašicu*. Zatim čestita 20. godišnjicu pozorišnog rada i moli da *pozdravi g. Purčića i svu simpatičnu sarajevsku sabraću*. Slijedi tekst:

Telegrafski sam vam čestitao dvadesetgodishnjicu pozorišnog rada. Ja znam dobro koliki je tvoj udeo u tome poslu. Prema onome što sam u dva-tri dana mogao da vidim, uverio sam se da radite na jednom lepom i korisnom delu i ti i g. Janušević. Ja ne treba da vas hrabrim jer to čine vaši očiti uspesi. Hoću samo da vam obojici još jednom čestitam i zaželim da naidete svuda na potrebno razumevanje i puno priznanje koje zaslužujete (pismo iz Beograda Borivoju Jevtiću 25 oktobra 1931).

8. Godine 1932. u Srpskoj književnoj zadruzi izlazi novela SMRT U SINANOVOJ TEKLI, a časopis MISAO objavljuje pripovijetku NA LADI, dok se u božićnom broju POLITIKE pojavljuje zapis LETEĆI NA MOREM.

U martu i aprilu, preko Uskrsa (iako *uvek zauzet raznim poslovima*), boravi u Frankfurtu i Weimaru, a razlog je želja da vidi Geteov zavičaj. Tu posjetu Andrić naziva *hadžilukom*:

Dragi Milutine, proveo sam nekoliko dana u Nemačkoj; bio sam i u Vajmaru na hadžiluku. Na povratku u Ženevu, na posao, sjećam se tebe i snajke, sa najboljim pozdravima (pismo Milutinu Popoviću uz Nirnberga 30 marta 1932).

Putovanje spominje i u drugom pismu:

Ipak sam stigao da preko Uskrsa odem do Frankfurta i Weimara, da vidim Goetheov zavičaj (pismo Zdenki Marković iz Ženeve 6. aprila 1932).

Iz jedne epistole saznajemo da je u to vrijeme gajio velike simpatije prema pjesniku Fr. Schützu.

Draga gospođice, Bilo mi je prijatno kad sam video da ste se upoznali sa g. Fr. Schützom koji je pravi pesnik i „božji čovek“. Ja za njega imam mnogo simpatija koje su, nadam se, uzajamne, iako se nikad ne dopisujemo i godinama se nismo videli (pismo Zdenki Marković 6. aprila 1932).

9. Godine 1933. još uvijek je u Ženevi. U božićnom broju POLITIKE objavljuje zapis MOSTOVI.

Već na početku te godine Andrić se suočava sa jednom problemom – kao vojnik obveznik nije prijavio odlazak iz mjesta boravka (Sarajeva), zbog čega mu je Sresko načelstvo uputilo dopis 5. novembra 1932. pa se stoga obraća Milutinu Popoviću (koji je živio u Sarajevu, Careva obala 5), sa molbom da pomogne:

Sarajevsko sresko Načelstvo juri me što se nisam kao vojnik obaveznik „prijavio kod odlaska“. Odgovorio sam im pismeno, ali te molim da odeš lično kod koga treba i da im objasniš da ja već 20 godina nisam ni stanovao u Sarajevu pa ni odlazio iz njega. Sad sam poslao moju adresu; i neka me se prođu, jer sam ihćijar za vojsku. Akt sres-

kog Načelstva je Br. 66575/32 od 5 novembra 1932 g. (pismo iz Ženeve 2. januara 1933).

Iz pisma takođe saznajemo da se još od maja 1931. sprema za povratak u Beograd:

Sad se nadam da ću krajem januara biti premešten i početkom februara već u Beogradu. Javi mi se još ovamo u Ženevu, a već kad budem u Beogradu viđaćemo se i češće i više.

Andrić je 12. marta 1933. premješten u Ministarstvo inostranih poslova, a 22. marta predsjednik Francuske odlikuje ga Ordenom oficira legije časti.

Prvih dana aprila 1933. vraća se iz Ženeve u Beograd i počinje da radi u Trećem odsjeku (za manjine) Političkog odjeljenja Ministarstva inostranih poslova, a u decembru 1933. postaje šef toga resora.

Od 25. do 28. maja učestvuje na kongresu Pen-klubova (čiji je postao član) u Dubrovniku, poslije čega sa dijelom učesnika odlazi u posjetu Sloveniji (prvo brodom do Sušaka, a onda automobilom do Ljubljane, gdje je odsjeo u hotelu UNION). Bio je takođe na Bledu i Bohinju. Sa Bleda piše 2. juna 1933. Milutinu Popoviću u Sarajevo:

Posle boravka u Dubrovniku morao sam u Sloveniju i nisam mogao da vas vidim kao što sam se nadao. Seća vas se i pozdravlja srdačno iz ovih lepih krajeva vaš Ivo.

U jesen iste godine (14. novembra) Andrić odbija da uđe u ANTOLOGIJU NOVIJE HRVATSKE LIRIKE,²¹ koja je pripremana povodom stogodišnjice ilirizma. To je obrazložio u pismu iz Beograda uredniku Mihovilu Kombolu, a kao razloge naveo sužavanje izbora autora na *jedno pleme*. Andrić posebno ističe da ne može učestvovati u jednoj publikaciji iz koje su principijelno isključeni drugi njemu bliski pjesnici samo zbog toga što su druge vjere ili su rođeni u drugoj pokrajini, dodajući da svoje poglede ni te 1933. nije promijenio u odnosu na one iz 1917. kada je bio jedan od osnivača i urednik KNJIŽEVNOG JUGA, koji i se zalagao za najšire jedinstvo ne samo srpsko-hrvatske nego i slovenačke književnosti. Pismo glasi:

Poštovani gospodine,

Primio sam Vaše pismo sa pozivom da svojim lirskim radovima uzmem učešća u ANTOLOGIJI koju izdaje zavod Minerva povodom stogodišnjice Ilirstva. Zahvaljujući Vam na pozivu moram da Vam kažem da mi, sa moga gledišta, ne izgleda razumljivo ni opravdano da se danas izdaje jedna antologija, ograničena na jedno pleme. Ponajmanje povodom stogodišnjice Ilirstva. Izdavač i Vi kao urednik imate, izvesno, za to sve razloge. Živeći na strani i po strani, ja te razloge ne znam, a i da ih znam ja bih ih mogao samo poštovati

²¹ ANTOLOGIJA NOVIJE HRVATSKE LIRIKE. Uredio Mihovil Kombol. – Zagreb: Minerva, 1934, 226 s. [Noviji hrvatski pisci. Sto godina hrvatske književnosti: 1830–1930; sv. 6]

ali ne i deliti. Ne bih nikad mogao učestvovati u jednoj publikaciji iz koje bi principijelno bili isključeni drugi naši meni bliski pesnici samo zbog toga što su ili druge vere ili rođeni u drugoj pokrajini. To nije moje verovanje od juče nego od moje prve mladosti, a sad u zrelim godinama takva se osnovna vrednovanja ne menjaju. Iz Vašeg pisma vidim da Vam je poznato da sam bio jedan od osnivača i urednika KNJIŽEVNOG JUGA koji je zastupao najšire gledište jedinstva obuhvatajući ne samo srpsko-hrvatsku nego i slovenačku književnost. To je bilo 1917. godine; godine 1933. ja ne mogu zastupati drukče gledište. To su razlozi, čisto književne i načelne prirode, zbog kojih žalim što mi nije moguće učestvovati u Vašoj ANTOLOGIJI.

Morao sam da Vam, za Vaše lično obaveštenje, iznesem ceo ovaj istorijat. Ja ne sumnjam, dragi gospodine, da ćete razumeti moj stav i moju želju da ostanem pri njemu, i još Vam jednom zahvaljujem na ljubaznom pozivu i na interesovanju za moju liriku (cit. prema Jandrić 1982: 105).

10. Godina 1934. nije bila književno plodna – obavio je samo pripovijetke ŠETNJA i ŽEĐ, prvi dio triptiha JELENA, ŽENA KOJE NEMA i dva eseja: RAZGOVOR S GOJOM i ŠPANSKA STVARNOST I PRVI KORACI U NJOJ. List Miloša Crnjanskog IDEJE štampa mu fragment rukopisa RAZGOVOR S GOJOM. Na početku te godine, 16. januara, SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK je saopštio da je Andrić imenovan u Književni odbor (za druge članove izabrani su Isidora Sekulić, Sibe Miličić, Kosta Luković, Niko Bartulović, Milan Kašanin i Nikola Mirković kao sekretar). Dva dana kasnije, 18. januara 1934, izvedena je u Narodnom pozorištu u Sarajevu scenska dramatizacija pripovijetke ANIKINA VREMENA, koju je pripremio školski drug Borivoje Jevtić.

Zavređuje pažnju predavanje NJEGOŠ KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI održano na Kolarčevom narodnom univerzitetu 24. decembra.

Što se službe tiče, Andrić je 23. maja unaprijeđen za savjetnika 4. grupe 2. stepena Ministarstva inostranih poslova.

11. Godine 1935. nalazi se na dužnosti načelnika Političkog odjeljenja Ministarstva inostranih poslova, a u julu postaje vršilac dužnosti načelnika Odjeljenja.

Te godine izdaje tri pripovijetke: BAJRON U SINTRI, DECA i RUĐANSKI BEGOVI, a izlazi mu i brošura nastala na bazi predavanja na Kolarčevom univerzitetu (prethodne godine): NJEGOŠ KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI. Objavio je takođe esej RAJA U STAROM SARAJEVU.

U novembru moli Svetislava Cvijanovića da mu nabavi tekst Veljka Petrovića (1884–1967) BUNJA I DRUGI IZ RAVANGRAĐA, kao i NEMIRE (pismo iz Beograda 4. novembra 1935).

12. Godine 1936. još je u Beogradu i stanuje u hotelu Ekscelzior. Objavljuje nekoliko pripovjedaka: MILA I PRELAC, NAPAST, OLUJACI, SMRT U SINANOVOJ TEKLI, SVADBA, a takođe publicističke radove ZNAKOVE PORED PUTA (u

LETOPICU MATICE SRPSKE) i GOSPOĐICA ADELINA IBRI. Početkom godine, 3. januara, izabran je za člana Upravnog odbora Srpske književne zadruge. Zatim dobija Orden Crvenog krsta.

Povodom pripreme knjige pripovjedaka na poljskom jeziku Andrić obavještava 8. juna Juliju Benešiću da nije za predloženi naziv BOSANSKE NOVELE sa obrazloženjem: *meni to lokalizovanje, iako bukvalno tačno, ne izgleda dobro ni zgodno.*

13. Godinu **1937.** Andrić provodi u Beogradu. Objavljuje samo dvije pripovijetke (LICA, TRUP) i jedan publicistički zapis (LIKOV). Tada izlazi na poljskom knjiga pripovjedaka koje je prevela Marja Znatowicz-Szczepańska.²²

Za Uskrs dobija od Miloša Crnjanskog čestitku u kojoj ovaj ističe da je Andrić jedini među njima koji nije *ni Srbin ni Hrvat, nego oboje*:

Dragi Ivo, setivši se da treba da čestitam ljudima uskrs, setio sam se da to učinim pre svega i Vama, ali sam se setio i to da ste katolik i da sam zadocnio. Izvinite me, neprijatno mi je i žao. U ostalom Hristos je isti, a ja, i bez ironije Slobodanove, iskreno verujem da ste Vi jedini među nama ni Srbin ni Hrvat, nego oboje, pa primite uskršnju čestitku i zadocnelu od starog druga (pismo iz Berlina 29. aprila 1937).

Sredinom te godine (5. juna) odlikovan je od strane predsjednika Republike Poljske Ordenom Velikog komandira obnovljene Poljske, a 16. decembra 1937. predsjednik Republike Francuske dodjeljuje mu Orden velikog oficira Legije časti.

Andrić je 5. novembra 1937. imenovan za pomoćnika ministra inostranih dela u vladi Milana Stojadinovića (1888–1961), koji je bio predsjednik i ministar inostranih poslova. Time je postao druga ličnost u diplomatiji.

Te godine u Državnom arhivu u Beču proučava izvještaje Paula fon Mitešera i Jakoba fon Paulića, austrijskih konzula u Travniku od 1808. do 1817, odnosno prikuplja građu o konzulskim vremenima.

14. U **1938.** objavljuje samo jedan tekst – PORUČNIK MURAT. Na samom početku, 1. januara, odlikovan je Ordenom svetog Save I reda. Na sjednici PEN-kluba posvećenom preminulom Momčilu Nastasijeviću govori o književnom stvaralaštvu i književnoj tehnici.

U ovoj godini Andrić ispoljava čvrstinu karaktera i umjetničko poštenje time što odbija prijedlog Milana Markovića, direktora Jugoslovenskog studentskog ureda, i Andra Mazona (1880–1967), direktora Instituta za slavistiku

²² Andrić, Ivo. NOVELE (z portretom autora i przedmową o autorze prof. dr. N. Mirkovića), przełożyła Marja Znatowicz-Szczepańska, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska“, Warszawa 1937, 139. [Biblioteka Jugosłowiańska pod redakcją prof. Juljusza Benešića, tom X]

Pariskog univerziteta, da se prevede na francuski kompletan tekst *EX PONTA*,²³ dozvoljavajući samo štampanje probranih dijelova. Zbog toga je došlo do prepiske između Milana Markovića i Iva Andrića, koja je započeta 24. marta 1928. i završena 2. aprila 1939. Razmijenjeno je 12 pisama, od toga je Andrić dvos-truko više primio nego što je poslao (8 : 4). Prvo je Marković obavijestio Andrića da je već urađen prevod *EX PONTA*:

Dragi Gospodine Andriću, Šaljem Vam, kao što sam Vam obećao u svom posljednjem pismu, prevod vašeg dela. To, razume se nije sve, ali ćete ostatak dobiti za koji dan. Vi dotle molim Vas pregledajte prevod i javite mi šta o njemu mislite, sa svojim eventualnim primedbama. Vrlo mi je drago da su se o njemu već povoljno izrazili GG. Andre Mazon² i Andre Vajan³. Nadam se da će prevod, čim se vi sa njim složite, ući u štampu. Dotle će G. Andre Vajan napisati studiju o vama i vašem delu. Molim vas da mi pošaljete o sebi podatke koji bi želeli da uđu u ovu studiju (pismo Milana Markovića 24. marta 1938. iz Pariza).

Na to mu je Andrić iznenađujuće, neočekivano i neuobičajeno odlučno iznio protivljenje da se štampa kompletan tekst *EX PONTA*:

Dragi g. Markoviću,

*Primio sam Vaše pismo od 24 om. sa prevodom iz knjige *EX PONTA*. Iskreno sam zahvalan g-di Marković na radu i trudu koji nije morao biti malen. Od kako pišem i od kako me prevode ja nikad nisam naišao na bolji prevod na francuski. Samo se sa istinskim razumevanjem i velikim naporom može postići ovakva tačnost.*

Kad sam primio Vaše prvo pismo u kom ste mi govorili o nameri g-de Marković da prevodi iz moje knjige, meni nije bilo potpuno jasno da se radi o prevodu celog dela koje bi imalo izaći kao zasebna knjiga. Sada, kad vidim da se radi o tome, postavilo se preda mnom teško pitanje umetničke savesti. Nemoguće mi je u jednom kratkom pismu izneti sve skrupule koje imam, ali one su stvarne i nemoguće mi je preko njih preći.

Ovo lirsko delo iz rane mladosti, nastalo u neobičnim prilikama, ima svoje mesto u mom književnom radu i kao polazna tačka razumljivo je, opravdano i verovatno mnogome čitaocu i blisko. Ali mi izgleda nezgodno i pogrešno dati ga stranoj publici kao primer naše savremene književnosti i kao sliku moga književnog stvaranja. Odličan prevod i nesumnjivo dobar predgovor ne bi mogli stvar mnogo izmeniti.

Verujte mi da sam mnogo i hladno o tome mislio, pre nego sam došao do gornjih zaključaka. I sada je moje duboko ubeđenje da ne bi bilo korisno objaviti ovu knjigu lirske proze na francuskom jeziku, jer na otstojanju od dvadeset godina, u tuđem svetu i drugim prilikama, ona ne bi mogla ostaviti utisak i postići cilj koji se želi. Izgleda da je to jedna neminovnost; lirski deo stvaranja jednog pisca neophodan je u njegovom razvoju, razumljiv i prisan savremenima, ali od podređenog značaja prema celom njegovom životnom delu.

*Mislim da poznajem parisku književnu pijacu i francusku čitalačku publiku i da ne gledam suviše pesimistički kad mislim da je bolje ne izlaziti sa *EX PONTOM* kao*

²³ Uz to je trebalo da Andre Vajan (André Vaillant, 1890–1977) napiše studiju o piščevom djelu.

knjigom. Naravno da to ne sprečava da se probrani delovi, sa predgovorom objave u nekom pariskom časopisu.

Ova moja strogost, koja nije ni malo preterana, lišava me velikog zadovoljstva da vidim na francuskom jeziku, u odličnom prevodu, jednu svoju knjigu, ali mislim da tu strogost dugujem i samom sebi i našoj književnosti koju inostranstvu treba prikazivati samo po onome što je zaista trajno i najbolje u njoj.

To je moje iskreno mišljenje. Molim Vas da i Vi sa g-đom Marković i g. Vajanom razmislite o tome i da me izvestite šta mislite. Verujem da ćete se složiti sa mnom.

Molim Vas da g-đi Marković kažete koliko sam joj zahvalan.

P. S. Vaš izveštaj sam pokazao g. Predsedniku. On je zadovoljan Vašim radom i očekuje dobre plodove (Andrićevo pismo Milanu Markoviću 3. aprila 1938 godine iz Beograda).

Da bi stvar spasio, umiješao se poznati filolog, šef slavističke katedre Andre Mazon koji je napisao Andriću 16. maja 1938. sljedeće pismo (u prevodu Vere Stojić – Slučaj EX PONTO 2008):

Gospodine Ministre,

Uzimam slobodu, iako nemam čast da me vi lično poznajete, da vam potvrdim projekat našeg Instituta – projekat koji vam je već saopštio naš istaknuti saradnik g. Milan Marković – da započnemo kolekciju francuskih prevoda jugoslovenskih književnih dela objavljivanjem vaše lepe poeme EX PONTO.

Činjenici da ovo delo približimo francuskim čitaocima mi pridajemo utoliko veći značaj što je reč o jednom herojskom razdoblju nacionalne misli vaše zemlje i što ste vi, jače i bolje od svakog drugog pisca, umeli da izrazite taj momenat. Lirizam mladosti što obeležava to delo, daleko od toga da odbije naše čitaoce, čini nam se, naprotiv, da će morati da ih potrese i očara.

Moram dodati da je francuski tekst kojim raspoložemo rađen pošteno i sa savršenstvom koje nas, sa našeg francuskog gledišta, potpuno zadovoljava. Moj prijatelj g. Vajan, naš najautoritativniji stručnjak za srpsko-hrvatski, pregledao ga je podrobno, a što se mene tiče, ja sam se zadovoljio da uživam u njegovoj lepoti.

Ostaje nam samo da vas, Gospodine Ministre, u ime autora zamolimo za autorizaciju objavljivanja njegovog rada na francuskom, bez čega ne bismo sebi dopustili da pođemo korak dalje u izvršavanju našeg projekta.

Koristim se ovom prilikom da vam, s druge strane, dostavim GODIŠNJAK našeg Instituta i da vas uveravam da ćemo, posebno na jugoslovenskom području, pomoć vašim studentima i upoznavanje francuske javnosti stvarima vaše zemlje – dva delovanja koja su nam podjednako na srcu -provoditi kako najbolje umemo, u saradnji sa direktorom Jugoslovenskog studentskog ureda, našim simpatičnim i aktivnim kolegom g. Milanom Markovićem.

Molim vas, Gospodine Ministre, da izvolite primiti uverenje o mojim osećanjima veoma dubokog poštovanja.

Predsednik Slavističkog instituta

Andre Mazon s. r.

Profesor Kolež d Frans

Andrić je i Mazonu negativno odgovorio i potvrdio prvobitnu odluku:

Gospodine Predsedniče,

Dopustite mi, pre svega, da vam se najlepše zahvalim na ljubaznim rečima koje ste mi uputili u pismu od 16. maja. Zaista je za mene veliko zadovoljstvo što mi tako tople i iskrene reči upućuje čovek toliko cenjen i uvažavan kao što ste vi.

Obavestili ste me, u svom pismu, o vašoj laskavoj nameri da zbirku francuskih prevoda jugoslovenskih književnih dela započnete objavljivanjem moje knjige „EX PONTO“. Na žalost, primoran sam da se držim svoje prvobitne odluke, o kojoj sam uostalom izvestio g. Markovića. Bilo bi možda predugačko da vam nabrajam sve opšte ili lične razloge koji mi ne dopuštaju da odobrim prevod ove knjige, osobito kao reprezentativnog dela naše literature i mog književnog rada. Dobri poznavaoци naše književnosti, koje sam ponovo zamolio za savet po prijemu vašeg pisma, bez rezerve odobravaju moje gledište. Moje skrupule, verujte mi, nisu preterane, a moje žaljenje što ne mogu da odobrim prevod „EX PONTO“ utoliko je življe što me lišava zadovoljstva da jedno moje delo vidim prevedeno na francuski. Pa ipak, ne odričem se nade da ću jednog dana videti neko drugo moje delo prevedeno na francuski. Nameravam, uostalom, ovih dana da napišem g. Markoviću pismo u tom smislu.

Molim vas, Gospodine Predsedniče, da ovde nađete izraze moje iskrene zahvalnosti za sve što ste u vašem Institutu učinili u korist boljeg poznavanja naše književnosti u francuskoj javnosti, i da g. Vajanu prenesete moje najlepše pozdrave.

Moleći vas, još jednom, da poverujete koliko ja žalim što se ne mogu odazvati vašoj želji, izvolite primiti, Gospodine Predsedniče, uverenje o mom osobitom poštovanju.

I. A. (Ivo Andrić) – Andrićevo pismo Mazonu 25. maja 1938 (prevod preuzet iz: Slučaj EX PONTO 2008).

Usljedila je Mazonova reakcija, koja je odisala razočarenjem:

Slavistički institut (Institut d'Etudes Slaves) Pariskog univerziteta Pariz,

9. juna 1938.

Nj. E. Gospodin Ivo Andrić

Pomoćnik ministra inostranih poslova u Beogradu

Gospodine Ministre, Hitam da vam zahvalim na ljubaznom pismu. Neću vam kriti da nam je ono, pravo govoreći, pričinilo izvesno razočaranje, jer smo se radovali da uskoro uzmognemo EX PONTO učiniti pristupačnim francuskim čitaocima.

G. Milan Markovich koga ćete, mislim, uskoro videti, imaće prilike da vam saopšti naše izdavačke projekte. Dopuštam sebi da iz vašeg pisma zapamtim jedino nadu koju nam ulivate da ćemo uskoro moći da objavimo, uz vašu autorizaciju, neko drugo delo koje ćete smatrati pristupačnijim francuskoj javnosti.

Molim Vas, gospodine Ministre, da izvolite primiti uverenje o mojim osećanjima najdubljeg poštovanja i naklonosti.

Predsednik:

Andre Mazon s. r. (prevod preuzet iz: Slučaj EX PONTO 2008).

Poslije toga Andrić je pisao Milanu Markoviću iz Beograda 22. juna i prihvatio prijedlog da se umjesto kompletnog teksta Ex Ponto objavi *delimično*

u nekoj reviji, sa potrebnim komentaram, a takođe da se prevedu neke pripovijetke (Andrić je sam predložio svoj izbor: U MUSAFIRHANI, ISPOVIJED, KOD KAZANA, MOST NA ŽEPI, ČUDO U OLOVU, SMRT U SINANOVOJ TEKJI I TRUP te ponudio pomoć u prevodenju turcizama i provincijalizama).

Dragi gospodine Markoviću,

Primio sam Vaše pismo od 11 om. Milo mi je što ste i vi i g. Mazon pravilno shvatili moje razloge u pitanju prevodenja EX PONTO i biće mi istinsko zadovoljstvo ako uspemo da ostvarimo prevod pripovedaka.

Potpuno sam saglasan sa Vama da prevod izvrši isključivo g-đa Marković, ako je to njena želja.

Za prevod bi, po mom mišljenju, došle u obzir ove pripovetke: U MUSAFIRHANI, ISPOVIJED, KOD KAZANA, (one spadaju zajedno, jer imaju istog junaka), MOST NA ŽEPI, ČUDO U OLOVU, SMRT U SINANOVOJ TEKJI I TRUP.

Ove su pripovetke rasturene u tri moje zbirke u izdanju Srpske Književne Zadruge, sem poslednje koja je objavljena u SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU krajem prošle godine. Ako bi Vam trebala ta sveska GLASNIKA ili neka od moje tri knjige, ja ću Vam ih nabaviti i poslati. Za predgovor biću neobično zahvalan g. Mazonu.

Možda bih mogao pomoći g-đi Marković u prevodenju turskih reči i provincijalizama. Ja sam joj na raspoloženju. Molim da mi pošaljete tekst pre štampanja.

Isto tako sam potpuno sporazuman da se EX PONTO delimično objavi u nekoj reviji, sa potrebnim komentaram. Vi ćete biti ljubazni da mi prethodno saopštite ime revije.

Mislim da sam odgovorio na sva Vaša pitanja.

Molim Vas da g-đi Marković kažete koliko sam joj zahvalan na tolikom zauzimanju. Isto tako hvala i Vama i g. Mazonu i Vajanu. Molim Vas da ih sve pozdravite i da im kažete koliko sam im zahvalan.

Gospodinu dr. Milanu Markoviću,

Prosvetnom referentu,

Pariz.

Biljana Đorđević je šire analizirala ovaj slučaj i konstatovala sljedeće:

Tih kasnih 30-ih godina uzalud je profesor Mazon pišući Andriću, u svom rafiniranom francuskom maniru, EX PONTO nazivao „lepom poemom“, uzalud je pripremao tekst za predgovor izdanju i gotovo se sasvim uzalud bračni par Marković angažovao oko plasmana na francuskom kultur-nom prostoru. Uzalud je Marsela Marković uložila sve svoje znanje i francuskog i srpskog jezika da bi ostvarila odličan prevod dela. Andrić je ostao nepokolebljiv u uverenju da se delo ne objavi i to je izrazio na svoj poznati odlučno ućtiv način [...] – Slučaj EX PONTO 2008: 55.

Razloge za odbijanje možda najbolje ilustruje ovakva autorova ocjena EX PONTA:

EX PONTO i NEMIRI ličili su mi samo na kvasac... za hleb je trebalo još i brašno, voda i – vešte ruke! (Jandrić 1982: 412).

15. Godina 1939. bila je mirna što se tiče pisanja. U njoj je već na samom početku 30. januara, pripremio jedan tekst u svojstvu pomoćnika ministra –

ELABORAT (AIDE-MÉMOIRE) O ALBANSKOM PITANJU (kao podsjetnik za to pitanje), a po nalogu ministra inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije Milana Stojadinovića. Zbog internog karaktera rad nije potpisan. Analiza je izvršena nakon posjete italijanskog ministra inostranih poslova Galeaca Čana (Galeazzo Ciano) istog mjeseca. Milan Stojadinović je naručio dva podsjetnika – jedan od Andrića, a drugi od činovnika u Ministarstvu Ivana Vukotića (3. februara).²⁴ Andrićev elaborat je ovako strukturiran:

I – Balkanski rat i Arbanija: Izlaz srpske vojske na Jadran, Stvaranje autonomne Albanije, Blokada crnogorske obale, II – Deoba interesnih sfera u Arbaniji između Srbije i Grčke, III – Londonski pakt i Arbanija, IV – Arbanija na konferenciji mira: Gledište velikih sila. Naše Gledište. Italijansko gledište. Saveznici pristaju da se Skadar i severna Arbanija priključe Jugoslaviji. Naš poslednji odgovor Konferenciji mira. Gledište pok. Pašića, V – Italijanska okupacija Arbanije posle rata i definitivno povlačenje posle neuspeha kod Valone. VI Arbanija pred konferencijom ambasadora: Miriditska republika, VII – Rimski pakt, Pašić, Musolini i Arbanija, VIII – Tiranski pakt i stanje koje je on stvorio, IX – Italijansko-jugoslovenski pakt o prijateljstvu od 25 marta 1937. godine: „Balkan balkanskim narodima“. Ekspanzija Italije. Jedan opasan presedan. Podela Arbanije. Naše kompenzacije (Andrić 1988 [1939]).

Prijetecu podjelu Albanije kao rezultat italijanske ekspanzije Andrić naziva *opasnim presedanom*:

Uzimanje jednog dela balkanske teritorije od jedne vanbalkanske velike sile, bez ikakve etničke podloge, predstavlja za sve balkanske narode pa i za nas jedan opasan presedan. Druge velike sile sa drugih pravaca mogu se pojaviti sa sličnim pretenzijama. Posebno slučaj Italije u Arbaniji za nas je opasan jer je Londonskim paktom, u kom je prvi put južna Arbanija priznata Italiji, toj istoj Italiji bila priznata i severna Dalmacija. Presedan za oživljavanje odredaba Londonskog pakta na jednom sektoru Balkana, otvara vrata za oživljavanje i drugih odredaba (Andrić 1988 [1939]: 204).

Moguću podjelu Albanije on ovako komentariše:

Pri proceni celog ovoga pitanja treba imati u vidu da na svaki način moramo gledati da izbegnemo bilo otvoren bilo prikriven sukob sa Italijom. Isto tako treba izbeći i to da Italija sama okupira celu Arbaniju i da nas ugrozi na vrlo osetljivim mestima, prema Boki Kotorskoj i prema Kosovu.

S obzirom na sve što smo rekli napred, za nas bi podela Arbanije mogla doći u obzir samo kao jedno nužno i neizbežno zlo kome se ne može odupreti, i kao jedna velika šteta iz koje treba izvući onoliko koristi koliko se da, tj. od dva zla izabrati manje (Andrić 1988 [1939]: 204).

Zatim ukazuje na to koje bi bile *naše kompenzacije*:

Te kompenzacije nalaze se u materijalu koji je pre 20 godina izrađivan, kada se postavljalo pitanje deobe Arbanije.

²⁴ Elaborat se čuva u Arhivu Jugoslavije (Fond Milana Stojadinovića, kutija 37).

Maksimum koji smo u svoje vreme tražili jeste granica koja bi išla rekom Mata i Crnog Drima i koja bi nam dala strategisko osiguranje Crne Gore i Kosova. Morali bi isto tako osigurati kotline Ohridskog i Prespanskog Jezera, priključujući Podgradec i slovenska sela Golog Brda, kao i ona između Prespe i Korče.

Uzimanje Skadra moglo bi u tom slučaju biti od velike moralne i ekonomske važnosti. To bi nam omogućilo izvođenje velikih hidrotehničkih radova i dobijanje plodnog zemljišta za ishranu Crne Gore. Severna Arbanija u okviru Jugoslavije dopustila bi stvaranje novih saobraćajnih veza Severne i Južne Srbije sa Jadranom (Andrić 1988 [1939]: 204).

Andrić ističe još jednu posledicu:

Podelom Arbanije nestalo bi privlačnog centra za arbanašku manjinu na Kosovu, koja bi se, u novoj situaciji, lakše asimilovala. Mi bi eventualno dobili još 2–300.000 Arbanasa, ali su oni većinom katolici čiji odnos sa Arbanasima muslimanima nikad nije bio dobar. Pitanje iseljavanja Arbanasa muslimana u Tursku takođe bi se izvelo pod novim okolnostima, jer ne bi bilo nikakve jače akcije da se to sprečava (Andrić 1988 [1939]: 204).

Zbog političkih konotacija koje je izazvao ovaj tekst Antonije Isaković je, objavljujući ga kao urednik SVEZAKA Zadužbine I. Andrića, napisao sljedeći komentar:

Sporni spis nije autorsko delo, niti obavezno sadrži i izražava političke stavove i ideje onoga koji ga je pisao. Spis je tipičan diplomatski, službeni *aide-mémoire*, krajnje objektivizovan, zasnovan isključivo na podacima kojima se u diplomatskoj službi operiše, pogotovu kada se na ministarskom nivou raz-matra i utvrđuje određena politika. Kao p o d s e t n i k za dalju upotrebu, spis ne iznosi nikakav politički program i političku i diplomatsku, državničku filosofiju autora – u ovom slučaju nesumnjivo Ive Andrića – nego registruje i sistematizuje podatke i stavove koji mogu biti od važnosti u rešavanju određenih pitanja – konkretno albanskog pitanja uoči italijanske intervencije u Albaniji 1939. i izbijanja italijansko-grčkog rata u jugoslovenskom susedstvu. Dalji razvoj istorijskih zbivanja učinio je ovaj *aide-mémoire* politički nevažnim. On može imati određenu istorijsku vrednost kao dokumenat o spoljnoj politici bivše Jugoslavije – koju je Andrić kao diplomatski službenik sprovodio – a nikako kao lični ili književni rad njegovog autora, koji ga nije ni pisao u svoje ime, nego kao izvršilac zvanične državne politike one vlade za koju je službovao (Andrić 1988 [1939]: 192).²⁵

Te godine izlazi na gotici njemački prevod pripovjedaka u prevodu Alojza Šmausa – DIE NOVELLEN (Wien – Leipzig), u koju su uključeni sljedeći tekstovi: MOST NA ŽEPI, U MUSAFIRHANI, U ZINDANU, ISPOVIJEST, KOD KAZANA, SMRT U SINANOVOJ TEKLIJI, MARA MILOSNICA, NAPAST, ČUDO U OLOVU, ČORKAN I ŠVABICA, ŽED, SVADBA). Iste godine je na bugarskom štampan izbor pripovjedaka.

Andrić je 16. februara 1939. izabran za redovnog člana Srpske kraljevske akademije.

²⁵ Više o Elaboratu v. Glišović 2012: 186–187.

Odlučujući datum u toj godini je 28. mart, kada je namjesnikovim ukazom postavljen za opunomoćenog ministra i izvanrednog poslanika Kraljevskog poslanstva u Berlinu, što je objavljeno u novinama 1. aprila. U drugoj polovini godine, 5. novembra, imenovan je u vladi Dragiše Cvetkovića za pomoćnika inostranih poslova.

16. U 47. godini života Andrić je započeo, prvi put, karijeru ambasadora.²⁶ U Berlin je stigao 11. aprila 1939. da bi 19. aprila predao akreditivna pisma kancelaru Rajha Adolfu Hitleru. Andrić je u njemačkoj prijestonici zamijenio Aleksandra Cincara-Markovića (1889–1952), koji je tu dužnost obavljao od decembra 1935. do februara 1939.²⁷ U tome gradu pisac će ostati od 11. aprila 1939. do 5. aprila 1941, dakle gotovo dvije godine. Prvi utisci su bili su povoljni. Kao i u slučaju drugih većih mjesta, Berlin naziva *varoš*.

Tek sam stigao u ovu lijepu varoš koja svojom severnjačkom svežinom podseća na davnašnji Uskrs, kad sam prvi put video Krakow (pismo Zdenki Marković 11. aprila 1939).

U dnevniku MEĐU SIRENAMA iz 1940. Berlin označava kao *veliku varoš* (Andrić 2001 [1939]: 60). Na drugom mjestu kaže:

Sinoć, upravo jutros, jer je bilo oko šest sati izjutra, engleski avioni su, pošto su dva puna sata bombardovali i bili bombardovani po okolini Berlina, preleteli samu varoš i bacili nekoliko bombi (Andrić 2001 [1939]: 63). ♦ *Celo dotadašnje bombardovanje koje je za druge ljude, pa drugom kraju varoši, bilo smrtonosno a koje smo mi posmatrali na daljini od tri kilometra vazdušne linije, prokine se odjednom kao šarena kulisa i iza nje sijne ostrica i otkine se tup fijuk koji pogađa nas ili nekoga u našoj blizini* (Andrić 2001 [1939]: 64).

Andrić je preuzeo ovu dužnost sa željom da, koliko je to moguće, pomogne zemlji u borbi za nezavisnosti i neutralnost u vrijeme nastupajuće i opasne ekspanzije Njemačke. Međutim, u njegovom imenovanju za ambasadora postoji zagonetka (1) sa Andrićeve strane zašto se sa tim prijedlogom složio, (2) sa strane jugoslovenske vlade, koja je jednu antifašistički nastrojenu osobu uputila u Berlin i (3) sa strane Njemačke, koja je prihvatila kandidata sa takvom orijentacijom. Paradoks je u tome što je Andrić prihvatio prijedlog iako je u vremenu od 1921. do 1926. objavio osam političkih tekstova koji su eksplicitno bili upereni protiv Hitlerovog glavnog saveznika Benita Musolinija i njegovih pristalica (sedam priloga bilo je objavljeno u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI iz Zagreb,

²⁶ To je, vjerovatno, jedan od razloga (uz burne i sudbonosne događaje) zašto su godine 1939–1941. najbolje proučene: druge faze međuratnog perioda nemaju nijednu, a pogotovo dvije monografije, kao u ovom slučaju (Bob Juričić 1989, Glišović 2012). Posebno je detaljno boravak u Berlinu opisao Dušan Glišović (2012: 245–855).

²⁷ Kao ambasador Nezavisne Države Hrvatske doći će 1941. u Berlin Mile Budak i ostati dvije godine (do 1943). Interesantno je da je i on (kao i Andrić) završio gimnaziju u Sarajevu.

jedan u LETOPISU MATICE SRPSKE iz Novog Sada i jedan u MISLI iz Beograda: 1921 – NAJNOVIJI ROMAN F. T. MARINETIJA, 1922 – JEDNA RATNA KNJIGA GABRIJELA D'ANUNCIJA, 1923 – FAŠISTIČKA REVOLUCIJA, BENITO MUSSOLINI, 1924 – SLUČAJ MATTEOTTI, 1925 – KRIZA FAŠIZMA – KRIZA ITALIJE, STANJE U ITALIJI, 1926 – ĐOVANI AMENDOLA. Zagonetka sa Andrićeve strane leži u pitanju zašto je on bio spreman da sa svojim jasnim antifašističkim pogledima ode za ambasadora u srce fašizma (Berlin). Zagonetka sa jugoslovenske strane dolazi zbog činjenice da je Ministarstvo inostranih poslova predložilo na veoma visoku diplomatsku poziciju u jednom fašističkoj zemlji čovjeka koji je eksplicitno o fašizmu negativno pisao i na njega upozoravao. Zagonetka sa njemačke strane sastoji se u nevjerici da Gestapo – tada, možda, najjača obavještajna služba u svijetu (ili jedna od najjačih) nije znala za Andrićeve antifašističke stavove i mladobosansku naklonost, i ako je nešto i znala, zašto je odobrila njegovo imenovanje.²⁸ To što je Andrić neke političke tekstove objavljivao pod pseudonimom *Res*²⁹ (npr. FAŠISTIČKA REVOLUCIJA, BENITO MUSSOLINI, SLUČAJ MATTEOTTI) mogla bi, vjerovatno, sugerisati zaključak da je Gestapo o tome nije bio upoznat. Međutim, odmah nakon protjerivanja iz Njemačke, dolaskom u Beograd 1941. i tokom saslušanja zapriječeno je od strane Gestapoa bivšem ambasadoru da ta obavještajna služba dosta o njemu zna i da treba pazi šta radi i kako se ponaša. Da je njemačka obavještajna služba imala podatke o njegovim antifašističke tekstovima, pokazuje i ovaj citat:

Poznato je da je i njega Gestapo ispitivao kratko vrijeme i zatim pustio. „Da li Vi znate tko smo mi, dr Andrić?“ pitao ga je istražitelj, neki pukovnik Fuks. „Ako mislite da imate posla sa Crvenim križem, onda se varate. Mi znamo sve o Vašem djelovanju, naročito o onom Vašem članku, napisanom pred nekoliko godina, u kojemu uvredljivo pišete o Mussoliniju [istakao B. T.]. Mi znamo sve o Vama. Da o meni ovisi, nikada ne biste vidjeli Švicarsku.“ [Aludirao je ovdje na Pirkhamov IZVJEŠTAJ, u kojemu se preporučalo da se Andriću dozvoli odlazak u Švicarsku, ako on želi otići.] *Nemam želje da odem ni u Švicarsku ni u bilo koju drugu zemlju*, odgovorio je Andrić hladno. *Ostajem ovdje, u mojoj vlastitoj zemlji i podnositi ću istu sudbinu kao i ostatak moga osoblja*“ (Bob Juričić 1989: 221).

²⁸ U vezi sa Andrićevim vezama sa učesnicima Sarajevskog atentata Dušan Glišović iznosi ovakva stav: „Nameće se zaključak da nemačke službe nisu dobro obavile posao. Biće da jesu, ali nacisti nisu marili za propalu Dunavsku monarhiju, iz koje je Hitler prešao u Nemačku da ne bi služio njenu višenacionalnu vojsku“ (Glišović 2012: 251).

²⁹ Ovaj pseudonim može se povezati sa italijanskom riječju *res*, koja označava fašističke borbe na ulici. Danilo Capasso smatra da je Andrić odlučio da pod pseudonimom objavljuje svoje tekstove o politici susjednih zemalja kako ne bi kompromitovao vlastitu diplomatsku karijeru (Capasso 2010: 35). Publicističke tekstove (ukupno 44) koje je do 1924. štampao, autor je potpisivao na sljedeći način: *Ivo Andrić* – 20 mal, *R.* – 12, *Res* – 9, *An.* – 1, *Iv. An.* – 1, *P. P.* – 1.

Dostupna diplomatska dokumenta, međutim, ukazuju na to da je za zvaničnu politiku, i njemačku i jugoslovensku, Andrić bio u to vrijeme najprikladniji kandidat za mjesto ambasadora u Berlinu.

Bio je veteran u diplomatskoj službi, elegantan, duhovit, uglađen. Govorio je više jezika, a njemački tečno (Bob Juričić 1989).

Sam predsjednik vlade i ministar inostranih poslova Milan Stojadinović imao je o Andriću visoko mišljenje, o čemu je i pisao:

[...] ja sam se unapred konzultovao sa odgovarajućim krugovima. Na prvom mjestu sa Knezom Namesnikom, našim Generalštabom i svojim pomoćnikom u Ministarstvu spoljnih poslova, Ivom Andrićem, koga sam veoma cenio i polagao na njegovo mišljenje u svim važnijim pitanjima. On je bio pametan i odmeren u mišljenju. Diplomatske note, koje je on po mojim instrukcijama stilizovao, bilo je pravo zadovoljstvo čitati (cit. prema (Bob Juričić 1989: 54).

Andrićeva diplomatska misija, koja je, razumije se, bila i produžetak opštejugoslovenske politike, bila je usmjerena na dvije stvari: očuvanje neutralnosti Jugoslavije (Andrić je potencirao striktnu neutralnost) i zadržavanje statusa quo na Balkanu. U vrijeme Andrićevog boravka u Berlinu Njemačka vrši sve snažniji i intenzivniji pritisak na Jugoslaviju da istupi iz Lige (Društva) naroda i priključi se Njemačkoj i njenim saveznicima, silama Osovine (prije svega Italiji i Japanu). I druga fašistička država – Italija pravila je velike probleme jugoslovenskoj diplomatiji. Prvo je 7. aprila 1939. okupirala Albaniju, a onda je kasnije napala Grčku, da bi se zatim umiješala u komadanje Jugoslavije poslije njenog sloma 1941. Politika namjesnika princa Pavla bila je izrazito pronjemačka pa su sve diplomate, uključujući i Andrića, morale tu orijentaciju respektovati i provoditi. Pokušaj da se neutralnost sačuva stvaranjem Balkanskog pakta propao je (prvo je iz njega istupila Turska, zatim Rumunija, da bi na kraju od njega ostalo samo slovo na papiru). Ta nastojanja izazivala su zaziranjia kod Nijemaca pa je Andrić često morao da objašnjava usmeno i pismeno jugoslovensku poziciju. Pored svih tih problema Andrić je morao da se pozabavi i pitanjima koja su nicala kao rezultat novih događanja. Tako se te 1939. zaoštario problem sa njemačkom manjinom u Jugoslaviji, tzv. „Voksdeutscher“ (koja je brojala između 600 i 700 hiljada), o čemu je Andrić imao više razgovora i razmjenu depeša sa njemačkom stranom.³⁰

Andrić je posebno bio aktivan u jesen iste godine u pokušaju da pomogne protjeranim u logor naučnicima i kulturnim radnicima Krakova nakon što je Hitler napao i okupirao Poljsku 1. septembra 1939.

U vrijeme Andrićevog službovanja u Berlinu Jugoslavija je postajala sve više ekonomski zavisna od Njemačke. Pokušaj dobijanja kredita za kupovinu ratnog materijala (200 miliona maraka), na čemu je Andrić intenzivno radio, nije se realizovala zbog dvostruke igre Nijemaca, koji su samo na riječima obe-

³⁰ Više o problemu njemačkih manjina v. Glišović 2012: 165–168.

ćavali pomoć (došlo je jedino do simbolične isporuke vojne opreme). Nijemci su postajali sve nestrpljiviji u odnosima sa Jugoslavijom, što se vremenom pretvaralo u izrazitu agresivnost i demonstraciju vojne moći. Najbolji primjer je narušavanje jugoslovenskog vazdušnog prostora i osiono prelijetanje aviona na niskoj visini, čak iznad dvora namjesnika Pavla. Andrić je s tim u vezi više puta intervenisao, prenio je i stav vlade da će se preduzeti ozbiljnije mjere, ali to nije nimalo nije uprašilo Nijemce, koji su nastavili sa istom praksom, a jugoslovenska strana, potpuno bespomoćna, odustala od daljih protesta.

Do jačeg hlađenja jugoslovensko-njemačkih odnosa došlo je demonstracijama u Beogradu, uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa Sovjetskim Savezom i potpisivanjem ugovora o ekonomskoj saradnji, o čemu je Andrić obavijestio njemačku stranu 31. maja 1940.³¹ Njemu nije bilo nimalo lako da ubijedi Nijemce da to nije upereno protiv njih, iako je i sam bio zabrinut zbog eventualnog uticaja Sovjetskog Saveza na zbivanja na Balkanu i Jugoslaviji.³² Međutim, „Andrić je igrao važnu ulogu u ovom približavanju između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije“ (Bob Juričić 1989: 138).

17. Godine 1940. Andrić štampa samo jedan književni tekst (pripovijetku ČAŠA) i dva publicistička zapisa (STAZE i VINO).

18. Godina 1941. je za Andrića bila vrlo složena. Počeo je Drugi svjetski rat pa je razumljivo što se tada pojavio samo jedan književni tekst – pripovijetka U VODENICI. Događaji su se munjevito smjenjivali jedan za drugim. Andrić se 26. februara 1941. žali ministru inostranih dela Aleksandru Cincar-Markoviću da ga zaobilaze oni koji zvanično dolaze u Berlin, da vode razgovore sa njemačkim vlastima, potpuno ga ignorišući pa je predložio ostavku.

Gospodine Ministre,

U poslednjih nekoliko meseci desilo se u dva maha da privatne ličnosti iz Beograda dolaze u Berlin i vode razgovore sa Ministrom inostranih poslova i drugim mero-davnim ličnostima Rajha. Nije mi poznato ni u čije ime dotična ličnost govori ni šta je predmet, odnosno rezultat dotičnih razgovora. Smatram samo za dužnost da Vam s tim u vezi kažem sledeće. Sumnje nema da ovakav način razgovora sa ovdašnjom vladom otežava, odnosno onemogućuje položaj ovdašnjeg Kraljevskog poslanika. Ali, ostavljajući po strani taj više lični momenat, smatram za dužnost da primetim da je moje zapažanje u toku ove dve godine, da se ovakav način rada pokazao uvek koristan po Nemce a kao štetan po zemlje koje su s njima sarađivale. Ja ovim ne dajem

³¹ „U međuvremenu, u prvi plan izbile su ozbiljnije stvari, koje su uključivale i jedan od najvažnijih slučajeva za vrijeme njegovog berlinskog službovanja – približavanje Jugoslavije Sovjetskom Savezu“ (Bob Juričić 1989: 134).

³² „Poput kneza namjesnika, i Andrić je bio zabrinut zbog namjera SSSR-a izvan njegovih povijesnih granica. Međutim, za razliku od namjesnika, on je smatrao da je panslavenstvo ‘odsviralo svoje’ te da bi predstavljalo neefikasno oružje u nastojanjima SSSR-a da se učvrsti na Balkanu“ (Bob Juričić 1989: 97).

sud o ovom našem slučaju, jer, kao što sam rekao, niti poznajem izblize ličnost koja razgovore vodi niti znam prirodu njene misije ni predmet razgovora. Ali smatram da bih se ogrešio o dužnost kad Vam ne bih, imajući pred očima iskustvo drugih zemalja, kazao otvoreno svoje ciljeve i svoje bojazni. S tim u vezi čast mi je dodati i ovo. U posljednje vreme bio je ceo niz poseta stranih državnika Berghofu i Fušlu (Španija, Italija, Rumunija, Mađarska, Bugarska itd.). Izuzetno naš slučaj, nema primera da poslanik dotične zemlje nije otišao u Salcburg da pozdravi svoga Ministra. Znam pouzdano kako se ovaj naš slučaj komentirao među mojim kolegama i kako se na to gleda u ovdašnjem Ministarstvu inostranih poslova. I znam da to ne podiže ugled našeg poslanika i ne olakšava njegov rad ovde. Predloživši me u svoje vreme za svoga poslanika Vi ste mi ukazali i čast i poklonili poverenje. Poverenje koje ste mi poklonili nameće mi dužnost da Vam iskreno i otvoreno saopštim sve šta smatram da je neophodno i u interesu službe. Smatrao sam dakle za dužnost da Vam skrenem pažnju na prednje i to naročito iz dva razloga. Prvo i glavno jer smatram da se ne bi smelo desiti da Jugoslavija u ovakvim vremenima ima poslanika sa smanjenim autoritetom, koji nema puno poverenje svoje kao i stvarnu i formalnu podršku svoga ministra. Drugo, jer ne želim da zauzmem jedan položaj pod uslovima koji su u protivnosti kako sa mojim pogledima na službu tako i sa mojim shvatanjem ličnog dostojanstva. Molim Vas Gospodine Ministre, da ova moja izlaganja izvolite primiti kao znak moje odanosti poverenoj mi službi i kao dokaz mog svakidašnjeg poštovanja i zahvalnosti prema Vašoj ličnosti. Ivo Andrić (cit prema Bob Juričić 1989: 196–197)

Nakon odgovora Cincar-Markovića, koji Andrića nije zadovoljio, on se još jednom obraća 20. marta.

Gospodine Ministre,

Čast mi je potvrditi prijem Vašeg pisma od 17. om. i zahvaliti na iskrenim rečima, pažnji i poverenju. U toliko mi je više žao što ni posle toga ne mogu da promenim mišljenje o činjenicama koje su me nagnale da Vam uputim svoje pismo od 26 februara o. g. A sve što se dešava od toga vremena pa na ovamo samo me je još više utvrdilo u mome mišljenju o hitnoj potrebi promene ličnosti na položaju Kraljevskog poslanika u Berlinu. To je moje na iskustvu zasnovano i nepromenljivo mišljenje. Voljom Nj. V. Kneza Namesnika a po vašoj želji došao sam na ovaj položaj na kome sam proveo dve godine. Uvek ću smatrati za čast tu odluku Nj. V. Kneza i ostati zahvalan Vama na poverenju, ali danas mi u prvom redu službeni a zatim i lični mnogobrojni i imperativni razlozi nalažu da zamolim da budem ove dužnosti oslobođen i što pre povučen sa sadašnjeg položaja. Nisam imao, kao što sam želeo, prilike da Vam sve te razloge iznesem usmeno, ali Vi me dobro poznajete da mi možete poverovati da sam posle ozbiljnog razmišljanja doneo ovu svoju odluku. Molim Vas dakle da je tako shvatite i, ukoliko ureba, da budete njen tumač kod Nj. V. Kneza Namesnika. Očekujući Vaša naređenja, molim Vas, Gospodine Ministre, da izvolite primiti uverenje o mome dubokom poštovanju. Ivo Andrić s. r. (cit prema Bob Juričić 1989: 200–201)

19. Andrić se obreo u Njemačkoj u vrijeme prijelomnih događaja za Kraljevinu Jugoslaviju. Riječ je o njenom pristupanju TROJNOM PAKTU Njemačke, Italije i Japana, koje je ozvaničeno u Austriji. Naime, u Beču je 25. marta 1941. potpisan pakt o pristupanju Jugoslavije silama osovine. Tačno u pola četiri 25. marta 1941. godine Andrić se našao u tzv. Žutoj sobi izuzetno

čuvane palate, odnosno hotela „Belveder“, i to kao pasivni svjedok, „počasni gost“ stavljanja potpisa Dragiše Cvetkovića, predsjednika jugoslovenske vlade, i Cincara Markovića, ministra inostranih poslova, na protokol o pristupanju TROJNOM PAKTU. Sva dostupna građa iz jugoslovenskih i njemačkih arhiva pokazuje da je pakt pripreman bez znanja ambasadora Kraljevine Jugoslavije u Berlinu – Iva Andrića. Taj „počasni gost“ našao se u bečkom Belvederu između ambasadora Italije i Mađarske. Napon potpisivanja Andrić je prisustvovao snimanju zajedničke fotografije na stepenicama tog hotela. Zatim je uslijedio ručak sa Adolfom Hitlerom. I sve se to dešava u sjenci njegove ostavke i želje da se iz svega toga izvuče. Andrić je bio vrlo neraspoložen, a i onako čitavog života nije volio pompezne ceremonije.³³ Prema nekim izvorima (Bob Juričić 1989), on je bio postidjen što prisustvuje tome činu – sramnom pristajanju na fašističku alijansu i što je bilo potpuno suprotno onome čemu se on uporno i dosljedno zalagao tokom dvogodišnje ambadorske aktivnosti u Berlinu. A to je: sačuvati po svaku cijenu neutralnost i nezavisnost Jugoslavije i time izbjeći njeno uvlačenje u rat.

Kasnije je pisao: *Bečki dani bili su dani kolektivnog ludila, kad su se u sves-ti svakog čoveka sudarali pomućeni svetovi* (Jandrić 1977: 309).

Prijestonicu Austrije (tada dijela Njemačke) Andrić je napustio 26. marta 1941. U noći između 26. i 27. marta u Beogradu je izvršen državni udar. Odmah zatim, 28. marta, pozvan je na konsultacije u Beograd od strane novog predsjednika vlade generala Dušana Simovića (1882–1962). U Berlin se vratio 3. aprila. U narednim danima, 4. i 5. aprila, bezuspješno pokušava da stupi u kontakt sa njemačkim vlastima, ali ipak 6. aprila 1945. postiže sporazum da se saradnici svih jugoslovensko-diplomatskih predstavnika iz Njemačke i okupiranih državama (Francuske, Belgije i Holandije) okupe u Konstanci, na njemačko-švajcarskoj granici (njih 200). Andrić sa osobljem napušta Berlin 7. aprila i preko Konstancije i Švajcarske odlazi u Beograd. Međutim, tek 1. juna stiže na beogradsku željezničku stanicu, gdje je dio diplomata uhapšen.

20. U Beogradu te godine Andrić stanuje u Prizrenskoj 9/I, kod advokata Brane Milenkovića. U septembru odlazi u Vrnjačku Banju. Krajem istog mjeseca (30. septembra) oputovao je fijakerom za Kruševac. Pred kraj godine, 15. novembra, biva penzionisan, ali odustaje od mjesečnih prinadležnosti. Od tada živi u potpunoj izolaciji. U avgustu 1941. odbija da potpiše APEL SRSPSKOM NARODU, kojim se osuđuje otpor njemačkom okupatoru.

21. Prošlo je tačno 100 godina otkako je Andrić objavio prve književne tekstove u BOSANSKOJ VILI 1911 – pjesme *BLAGA I DOBRA MJESEČINA* i *U SUMRAKU*. Nakon austrougarskog i gračkog perioda nastupilo je razdoblje u sjenci dvaju svjetskih ratova. Ivo Andrić u ovome periodu piše tekstove koji se odnose na tri

³³ Pa ni dodjelu Nobelove nagrade, zbog čega je odmah poslije nje otišao na odmor u Novi Sad.

funkcionalna stila: književnoumjetnički, publicistički i administrativni te jedan međustil – epistolarni. Po godinama Andrić je bio najplodotvorniji na književnom polju 1925. i 1936 (7), nešto manje 1926 (6) i 1935 (5), a najmanje 1927, 1931, 1933, 1938, 1939 i 1941 (po jedan tekst). U tome teškom vremenu obilježenom jačanjem i ekspanzijom fašizma, koji je Andrić nastavio da prati i osuđuje, došle su godine 1925–1941, kada je Andrić objavio 41 književni tekst, 28 publicističkih radova, jednu diplomatsku analitičku studiju i učestvovao u širokoj prepisci (88 privatnih pisama). Ako se saberu književni i publicistički tekstovi, Andrić je u tih 15 godina napisao ukupno 632 strane formata njegovih SABRANIH DELA. Dva najveća teksta su ANIKINA VREMENA i MARA MILOSNICA (po 81 stranu). Slijedi SIMON BOLIVAR OSLOBODILAC (35), NJEGOŠ KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI (25), PORUČNIK MURAT (24), SVADBA (22), MILA I PRELAC (21), RAZGOVOR SA GOJOM (20), ISPOVLJED (16) itd. Među manjim radovima 20 ima obim 4 do 6 strana. Dok je u prethodnim periodima Andrić najviše objavljivao u zagrebačkim časopisima, u ovome razdoblju on štampa u Zagrebu samo 5 priloga (četiri u JUGOSLAVENSKOJ NJIVI), nešto manje u Sarajevu (4) i daleko najviše Beogradu (43). Andrić je pretežno sarađivao sa SRPSKIM KNJIŽEVNIM GLASNIKOM (23), manje sa POLITIKOM (10), još manje sa drugim glasilima, kao što je JAVNOST, MISAO, VREME, GLASNIK SRPSKE KNJIŽEVNE ZADRUGE i XX VEK. Od izdavačkih kuća izdvaja se SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA (7).

U kategoriji književnih žanrova dominira proza sa 30 tekstova, dok je poezija mnogo manje zastupljena – 11 pjesama.

Proza obuhvata teme koje se vrlo često ukrštaju, prepliću i prožimanju: žena (16 od 31), franjevci (6), Bosna, selo (Veletovci, Olujaci), grad – domaći: Sarajevo 6, Višegrad 2, Sokolac Olovo, Rudo, Dobrun, Kreševo, strani: Rim, Aden (Afrika), Tulon, Paris, Akra (Mala Azija), neobični likovi (Ćorkan), tamnica – izlazak zatvorenika (JULSKI DAN, ZANOSI I STRADANJA TOME GALUSA, TRUP, PORUČNIK MURAT), Srbi (NA LATINSKOJ ĆUPRIJI), mostovi (pripovijetka MOST NA ŽEPI, esej MOSTOVI), preživljavanja: mučenje, stradanje, strahovanje, kajanje, stid (u nizu tekstova).

Ako bi trebalo nešto posebno izdvojiti, onda bi, pored Bosne kao implicitne i nezaobilazne, uglavnom mozaičke, disperzivne teme u većini proznih tekstova, to bila žena. Ova tema se izrazito pojavljuje u 16 od 29 radova. Žena u njima ima uglavnom tragičnu sudbinu, život sa malo ljubavi ili potpuno bez nje, a nerijetko je predmet seksualnog izživljavanja. Skala ženskih likova je vrlo raznorodna pa se čine prikladnim ovakvi metaforički nazivi: aktivica (ANIKINA VREMENA), bestidnica (Anika – ANIKINA VREMENA), bezimenica (djevojčica stare /Kate/ Bademliće – ČUDO U OLOVU, nevjesta Mostarka – OLUJACI, trgovčeva kći – NAPAST, ŠETNJA, provincijalka, palančanka – PRVI DAN U RADOSNOM GRADU, STVORENJE, BAJRON U SINTRI, razvjenčana žena Mejra – SVADBA, Sirijanka – TRUP, kapetanica – STVORENJE), bjegunica – SMRT U SINANOVOJ TEKLIJI, bludnica (Anika – ANIKINA VREMENA), bolesnica (djevojčica stare /Kate/ Bademliće – ČUDO U OLOVU),

„iskoristica“ (Mara i njena majka Jelka), kušanica (Anika – ANIKINA VREMENA, trgovčeva kći – NAPAST), ljepotica (Anika – ANIKINA VREMENA), mučenica nevjestica (Mostarka – OLUJACI), napasnica (trgovčeva kći – NAPAST), nepoznanica (provincijalka, palančanka – PRVI DAN U RADOSNOM GRADU, STVORENJE, ŠETNJA, BAJRON U SINTRI), „ne(pri)mirica“ (razvjenčana žena Mejra u braku sa Huseinom Huskićem – SVADBA), nesrećnica (Mara – MARA MILOSNICA), nevidljivica (Jelena), osvetnica (Anika – ANIKINA VREMENA, Sirijanka – TRUP, trgovčeva kći – NAPAST), otpadnica (Anika – ANIKINA VREMENA), pasivica (Mara – MARA MILOSNICA), paćenica (Mara – MARA MILOSNICA, OLUJACI), pomamnica (Anika – ANIKINA VREMENA, nevjestica Mostarka – OLUJACI), razvratnica (Anika, Tijana – ANIKINA VREMENA), „slučajnica“ (žena u susretu sa profesorom V. – ŠETNJA, Malo stvorenje – BAJRON U SINTRI, provincijalka – PRVI DAN U RADOSNOM GRADU), srodnica (tetka Mila – MILA I PRELAC), tragičnica (1. za sebe: Mara – MARA MILOSNICA, 2. za druge: Anika – ANIKINA VREMENA), usamljenica (Mara – MARA MILOSNICA), zavodnica (kapetanica – STVORENJE), zločnica (Krstinica – ANIKINA VREMENA, udata žena – U VODENICI), žrtvenica (Mara milosnica – MARA MILOSNICA, OLUJACI), žudnica (komandirova žena – ŽED), žena-barjak (ona koja nosi svoju ljepotu kao barjak, što reče Meša Selimović, i što kao motiv nalazimo kod Branka Ćopića). Samo iz ovih uslovnih naziva može se zaključiti kakvu gorku sudbinu imaju Andrićeve junakinje. Neka od njih sadrže čitav kolaž navedenih odrednica, recimo *Anika* je osvetnica, otpadnica, ljepotica, razvratnica, tragičnica, *Mara* je mučenica, otpadnica, tragičnica, usamljenica, žrtvenica i sl.

Muškarci su, za razliku od žena, izrazito obilježeni profesionalnom djelatnošću, zanimanjem i aktivnošću: fratri (fra Petar, fra Marko, fra Stjepan, fra Filip – KOD KAZANA, ISPOVIJED, ČAŠA, NAPAST, U VODENICI), diplomate (PAKAO, saradnik austrijskog konzulata u Sarajevu Herkalović – NA LATINSKOJ ĆUPRIJI), hajduci (Ivan Rošo – ISPOVIJED, Stojan Veletovac – VELETOVCI, Lazar Zelenović – ŽED), profesori (profesor V. – ŠETNJA), ratnici (beg Karčić – SAN BEGA KARČIĆA, poručnik Murat – PORUČNIK MURAT), seljaci (Petar Ljoljo – ISPOVIJEST, čiča Miloje – VELETOVCI, gazda i nadničar – LICA), sveštenici (arhimandrit Sava, pop Risto Novaković – NA LATINSKOJ ĆUPRIJI, Kosta Parubić, njegov sin pop Vujadin – ANIKINA VREMENA). Manju grupu obrazuju specifični karakteri: bezobzirni – oni koji djeluju po principu „uzmi, iskoristi i ostavi“ (Veli-Paša – MARA MILOSNICA), poslušnici, tačnije ženoposlušnici (robovi žena, pioni, npr. muškarci iz kasabe Dobrun – ANIKINA VREMENA), omamljenici (profesor V. – ŠETNJA, Jakov Đaković – STVORENJE, muškarci iz kasabe Dobrun u ANIKINIM VREMENIMA), ošamućenici (muškarci iz kasabe Dobrun – ANIKINA VREMENA), principijelci (braća Hamzagići: stariji Ibrahimbeg i mlađi Alibeg, koji 11 godina ne govore i koji jedini pucaju na Austrijance te ginu: RUĐANSKI BREGOVI), slabići (muškarci iz kasabe Dobrun u ANIKINIM VREMENIMA), „slučajnici“ (ljudi koji se /kao/ slučajno pojavljuju, npr. saputnik NA LADI), smirenici (Ćorkan – MILA I PRELAC, fratri), zanesenjaci (Toma Galus – ZANOS I STRADANJE TOME GALUSA). Manju grupu obrazuju muš-

karci označeni kao narativci (fra Petar) i zločinci (Čelebi Hafiz – TRUP, janjičar Kezmo – KOD KAZANA, Mudezirović – OLUJACI). Ostalu grupu čine beskućnici (Mile Prelac – MILA I PRELAC), iskuš(e)nici (mlinar koji nagovora ljubavnica da ubije muža – U VODENICI; Alidede – SMRT U SINANOVOJ TEKJI), mučenici – duhovni (Mihajlo – ANIKINA VREMENA, poručnik Murat – PORUČNIK MURAT), skorojevići (Ciganin Husein Huskić – SVADBA). Posebno treba izdvojiti muškarce u dječijoj dobi (Dječak – MILA I PRELAC, djeca – DECA).

U poeziji minimira misaona lirika.

22. U publicistici iz ovog perioda nalazimo nekoliko prikaza.³⁴ Publicistika je prilično personalizirana (dva teksta o Njegošu: NJEGOŠ KAO TRAGIČNI JUNAK KOSOVSKE MISLI, NJEGOŠ U ITALJI, dva o Goji – jedan publicistički: GOJA i jedan književni: RAZGOVOR SA GOJOM), jedan prilog o Petrarki – LEGENDA O LARI I PETRARKI, Danilu Iliću – U ULICI DANILA ILIĆA, Simonu Bolivaru – SIMON BOLIVAR OSLOBODILAC, učitelju Ljubomiru – UČITELJ LJUBOMIR, svetom Francisku iz Asizija – LEGENDA O SV. FRANCISKU IZ ASIZIJA, Adelini Ibri – GOSPOĐICA ADELINA IBRI). U odnosu na prethodno razdoblje manje ima priloga antifašistički orijentisanih (dva teksta – KRIZA FAŠIZMA – KRIZA ITALIJE, 1925, STANJE U ITALJI 1925). Nekoliko njih je putopisno-političko-geografski obilježeno (po jedan tekst o Španiji – ŠPANSKA STVARNOST I PRVI KORACI U NJOJ, Portugalu – PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA, Bugarskoj – DOGAĐAJI U BUGARSKOJ, Italiji – STANJE U ITALJI, starom Sarajevu – RAJA U STAROM SARAJEVU i Višegradu – STAZE). Postoje i

³⁴ Nama je poznato šest takvih radova: **1)** Ćorović, Vladimir. BOSNA I HERCEGOVINA. In: *Letopis Matice srpske*, Novi Sad, god. 99, knj. 305, sv. 1/2, juli – avgust 1925, s. 120–121, **2)** Pod pseudonimom R.: Pero Šoć. BIBLIOGRAFIA DEL MONTENEGRO, Rim 1925. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 15, br. 4 (16. juni 1925), s. 318, **3)** Pod pseudonimom R.: Vladislav Skarić. IZ STARE MAHALE I ČARŠIJE, Sarajevo, 1925. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 16, br. 4 (16. oktobar 1925), s. 315–316, **4)** Pod pseudonimom R.: Niko Bartulović. OD REVOLUCIONARNE OMLADINE DO ORJUNE, Split, 1925. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 15, br. 4 (16. juni 1925), s. 317, **5)** Pod pseudonimom R. R.: MOSTAR I NJEGOVA SRPSKA PRAVOSLAVNA OPŠTINA, Beograd, 1933. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 40, br. 6 (16. novembar 1933), s. 474, **6)** Nikola Lopičić. SELJACI, Beograd, 1939. In: *Glasnik Srpske književne zadruge*. Beograd, god. 22, br. 54/55 (1939), s. 29–30.

Neki tekstovi su sporni što se tiče autorstva. Takav je, recimo, prikaz knjige: **1)** SRŽ: ALMANAH NOVE CRNE GORE, priredio Vasilije Leković, Podgorica, 1929, 1929. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 28, br. 7 (1. decembar 1929), s. 556, **2)** Ranko Mladenović. DRAMSKE GATKE. Knj. 3, Beograd, Grivna, 1929. In: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 28, br. 724 (1. decembar 1929), s. 554–555 i dr.

Andrić je napisao i prikaz Kalendara PROSVETA: *Srpski književni glasnik*, Nova serija, Beograd, knj. 146, br. 24 (16. januar 1925), s. 154–155, kao i osvrt JEDAN BOSANSKI POSLANIK IZ PROŠLOG STOLEĆA [podnaslov: O Gavri Vučkoviću i povodom njega]. in: *Politika*, Beograd, god. 27, br. 7788 (6–9 januar 1930), s. 14.

tekstovi sa drugim motivima (piće, more, mostovi, likovi (VINO, LETEĆI NAD MOREM, MOSTOVI, LIKOVI).

Andrić je napisao priličan broj diplomatskih dokumenata (memoranduma, nota, izvještaja, elaborata, zabilješki, pisama i sl.). Tačnu cifru je nemoguće odrediti jer se nalaze razbacani po arhivama, a neki su nestali u Gestapovim arhivama i u ratnim razaranjima. Ovdje je svakako najinteresantniji ELABORAT (AIDE-MÉMOIRE) O ALBANSKOM PITANJU.

Poseban podstil (dnevničko-esejistički) čine BERLINSKI ZAPISI, sastavljeni od tri dijela: a) PUTUJUĆI NEKAD PO NJEMAČKOJ (Berlin, 13. 10. 1939), b) U SOBI PORED MOJE SPAVAĆE SOBE (Berlin, 12. 1. 1940), c) IZMEĐU DVE SIRENE (Berlin, 12. 10. 1940).³⁵ Radi se o sedam kratkih fragmenata napisanih za vrijeme bombardovanja Berlina.

Na **epistolarnom** planu Andrić piše dvije vrste pisama – službena i privatna. Službena se odnose na diplomatsku djelatnost. Što se tiče privatnih pisama, nama su poznate 88 epistole. Najintenzivniju prepisku imao se sa **Verom Stojić** 1926–1941 (39 pisama). Slijedi **Zdenka Marković** 1925–1939 (15), **Milutin Popović** (sin učitelja Ljubomira, isto učitelj, školski inspektor u Sarajevu od 1885. do 1940, 11 pisama), **Tugomir Alaupović** 1926–1939 (8), **Svetislav Cvijanović** 1927–1935 (6), **Vojslav M. Jovanović** 1932–1939 (4), **Milan Marković** 1938 (4), **Borivoje Jevtić** 1930–1931 (2), **Vojmir Durbešić** 1938 (1), **Ljubica-Beba Alaupović** 1927 (1).

23. Što se tiče jezika, **ekavica** je ubjedljivo ispred ijekavice – 46: 6. Na ijekavici su napisana samo pet književnih tekstova (ČUDO U OLOVU, ISPOVLJED, KOD KAZANA, LIKOVI, MARA MILOSNICA) i jedan publicistički (PORTUGAL, ZELENA ZEMLJA). **Prepiska** je dvojna – ijekavska i ekavska.

24. U ovome periodu nastalo je nekoliko mudrih misli Iva Andrića o:

a) ženi

Zaboravio sam da žena stoji, kao kapija, na izlazu kao i na ulazu ovoga sveta (SMRT U SINANOVOJ TEKLI).z l o

b) zlu

Ne može se znati zašto postoji zlo na svetu, jer sve što postoji nema smisla ni razloga (GOJA). ♦ *A sve to zajedno kazivalo mu je samo jedno: kako je moćno zlo, nerazumljivo, kako može da bude hrabro, ponosito, i kako ga ima svuda, i ondje gdje se čovjek najmanje nada.* (KOD KAZANA)

c) smrti

Svak trati svoje dane u to: da izvršava svoju smrtnu osudu (SUNCE OVOG DANA).

d) umjetnosti (njenom demonskom porijeklu)

³⁵ Više o njima v. Đukić-Perišić 2011, gdje su kompletno i objavljeni.

Po tom višku koji nosi svako umetničko delo kao neki trag tajanstvene saradnje između prirode i umetnika, vidi se demonsko poreklo umetnosti (RAZGOVOR S GOJOM).

e) stilu (jednostavnosti)

*Po ceo dan sedi nad devojčicom, i u njen beli razdeljak u crnoj kosi više oštro: – **Zbijaj! Gušće!** Ne tkaš sito! (RAZGOVOR S GOJOM). ♦ U prostoti je klica budućnosti, a u lepoti i sjaju neprevarljiv znak opadanja i smrti* (RAZGOVOR S GOJOM).

f) sahrani kod muslimana:

Možda nijedna vera, nijedno društvo ne sahranjuju svoje mrtve sa više sabrane i vedre ozbiljnosti i dostojanstvene, potresne jednostavnosti nego što to čine muslimani (MILA I PRELAC).

Literatura

- Andrić 1988 [1939]: Andrić, Ivo. Aide-mémoire o albanskom pitanju. – In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. VII, sv. 5. S. 191–211.
- Andrić 2011 [1939]: Andrić, Ivo. MEĐU SIRENAMA [Berlin, 1940]. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XXX, sv. 28. S. 57–64.
- Antonić 1992: Antoniće, Zdravko. *Ivo Andrić u dnevniku Rodoljuba Čolakovića*. Beograd: Stručna knjiga. 221 s.
- Capasso 2010: Capasso Daniel. Ivo Andrić i fašizam. *Tošović, Branko. Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924). Grački opus I. Andrića (1923–1924)*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. S. 35–44.
- Dimitrijević 1981: Dimitrijević, Kosta. *Ivo Andrić*. Gornji Milanovac: Dečje novine. 124 s.
- Dimitrijević 2010³: Dimitrijević, Kosta. *Razgovori i ćutanja Ive Andrića*. Beograd: Prometej. 197 s.
- Đukić-Perišić 2011: Đukić-Perišić, Žaneta. Andrićeve berlinski dani (1939–1941). In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XXX, sv. 28. S. 65–88.
- Glišović 2012: Glišović, Dušan. Ivo Andrić, *Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941: Prilog proučavanju jugoslovenskih i srpskih političkih i kulturnih odnosa sa Nemačkom, Austro-Ugarskom i Austrijom*. Beograd: Službeni glasnik. 884 s.
- Gralis-Korpus: Gralis-Korpus. In: <http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis>. Stanje 30. 6. 2012.
- Hadžihasanović 2006: Hadžihasanović, Aziz. *Diplomata Ivo Andrić*. Sarajevo: Rabic. 167 s.

- Jandrić 1982²: Jandrić Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: Veselin Masleša. 461 s.
- Juričić 1989: Juričić Bob, Želimir. *Ivo Andrić u Berlinu 1939–41*. Prevod Iva Šoljana. – Sarajevo: Svjetlost. 236 s. [Original: Ivo Andrić in Berlin: 1939–41]
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973) – Privatna pošta*. – Novi Sad: Matica srpska. 516 s.
- Karaulac 2006: Karaulac, Miroslav. *Andrićeve kule i gradovi*. – Novi Sad: Matica srpska. 144 s.
- Karaulac 2008: Karaulac, Miroslav. *Andrić u diplomatiji*. Beograd: Filip Višnjić. 88 s.
- Keler 1925: Keler, Gotfrid. LEGENDA O MALOJ IGRAČICI. *Preveo Ivo Andrić*. In: *Srpski književni glasnik*. Beograd, Nova serija, knj. 15, br. 6 (6. jul 1925). S. 417–422.
- Lazarević 2001/1: Lazarević, Branko. *Dnevnik jednoga nikoga*: Prvi deo (1942–1946): Priredio Dušan Puvačić / Lazarević, Branko. – Beograd: Zavod za udžbenike. 457 s.
- Lazarević 2001/2: Lazarević, Branko. *Dnevnik jednoga nikoga*: Drugi deo (1947): Priredio Dušan Puvačić / Lazarević, Branko. – Beograd: Zavod za udžbenike. 585 s.
- Lazarević 2010: Lazarević Predrag. *Andrić o Bosni*. – Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske. 214 s.
- Leovac 1979: Leovac Slavko. *Pripovedač Ivo Andrić*. Novi Sad: Matica srpska. 285 s.
- Marinković 1984: Smolić, Marija. *Rano djelo Ive Andrića*. Zagreb: Liber. 119 s.
- Masonski dosije 2005: Masonski dosije Ive Andrića iz 1942. godine. Priredio Nenad Petrović. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XXIV, sv. 22. S. 13–31.
- Milanović 1966: Milanović, Branko. *Andrić*. Rijeka: Novi tisak. 99 s.
- Milanović 1977: Milanović, Branko (izbor i redakcija). *Ivo Andrić u svetlu kritike*. Sarajevo: Svjetlost. 371 s.
- Nastović 2005: Nastović, Ivan. *Zapisi o nesanici Ive Andrića u svetlu dubinske psihologije*. Novi Sad: Prometej. 125 s.
- Nedeljković 1981: Nedeljković, Dragan (gl. i odg. urednik). *Andrić u kontekstu evropske književnosti i kulture* Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu od 26. do 28. maja 1980. Beograd: Zadužbina Ive Andrića. 991 s.

- Pisma Crnjanskog Andriću 2000: PISMA MILOŠA CRNJANSKOG IVI ANDRIĆU. Priredila Biljana Đorđević. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XIX, sv. 16. S. 39–98.
- Pisma Jovanoviću i Gaćinoviću 1992: Andrićeva pisma Vojislavu M. Jovanoviću i Vojislavu Gaćinoviću. Priredio za štampu Predrag Palavestra. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XI, sv. 8. S. 159–183.
- Pisma Markoviću 1999: Andrićeva pisma Marku Markoviću. Priredila Žaneta Đukić Perišić. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. God. XVIII, sv. 15. S. 13–33.
- Pisma Vojnovića Andriću 2000: Pisma Iva Vojnovića Ivi Andriću. Priredila Biljana Đorđević. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XIX, sv. 17. S. 77–122.
- Popović 1991: Popović, Radovan. *Balkanski Homer ili život Ive Andrića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 132 s.
- Popović 1992: Popović, Radovan. *Andrićeva prijateljstva: Biografija nobelovca*. – Gornji Milanovac Beograd: Dečje novine – Prosveta. 309 s.
- Popović 2005: Popović, Radovan. *Andrić i Višegrad*. Beograd: Čigoja štampa. 79 s.
- Slučaj EX PONTO 2008: Prepiska Milan Marković – Ivo Andrić – Andre Mazon: Slučaj EX PONTO. Priredila Biljana Đorđević. In: *Sveske Zadužbine Ive Andrića*. Beograd. God. XXVII, sv. 25. S. 53–84.
- Stojadinović 2011: Stojadinović, Dragoljub. *Mudrosti i tajne u delu Ive Andrića*. Beograd: Altera. 328 s.
- Stojanović 2003: Stojanović, Dragan. *Lepa bića Ive Andrića*. Novi Sad – Podgorica: Platoneum – CID. 348 s.
- Šipovac 2008: Šipovac, Nedo. *Tajne i strahovi Ive Andriće*. Beograd: Nova Evropa. 627 s.
- Šipovac 2009: Šipovac, Nedo. *Ivo Andrić u Hercegovini: Ovdje nam je dobro, gospodine*. Beograd: Beoknjiga. 500 s.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu. – Graz/Grac – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Beogradska knjiga. 634 s.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Andrićevi publicistički tekstovi iz gračkog perioda (1923–1924). In: Tošović, Branko (Hg./ur). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924). Grački opus I. Andrića (1923–1924)* – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2009. S. 253–292. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, 3]

- Tošović 2010: Tošović, Branko. Andrić-Initiative: Ivo Andrić im Europäischen Kontext (Graz, 2008–2015): Konzeption, Tätigkeit, Ergebnisse. – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. 70 s.
- Tošović 2011: Tošović, Branko (Hg./ur.) *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922). Austrougarški period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)* / Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga.– 761 S./s. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu – 4]
- Tošović 2011: Tošović, Branko. Austrougarški period života i stvaralaštva Iva Andrića (1892–1922). In: *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922). Austrougarški period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)* – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2011. S. 47–68. [Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, 4]
- Vučković 2006: Vučković, Radovan. *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige. 253 s.
- Zec 2001: Zec, Petar. *Andrićeve maske*. Beograd: Apostrof. 177 s.

Branko Tošović (Graz)

Leben und Werk von Ivo Andrić im Zeitraum von 1925 bis 1941

In vorliegendem Aufsatz wird eine Übersicht über die literarische, publizistische und epistolarische Tätigkeit von Ivo Andrić gegeben, und gleichzeitig werden die wichtigsten Ereignisse in diesen Jahren dargestellt. Als Quellen werden Archivdokumente, Andrićs Korrespondenz und seine Publikationen aus diesem Zeitraum herangezogen. In der Analyse wird der Versuch unternommen, die literarische Tätigkeit chronologisch für jedes einzelne Jahr zu rekonstruieren.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at